

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет
соціології
кафедра галузевої соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«Репрезентація соціального феномену добровільної бездітності в
онлайн-ЗМІ»**

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «Соціальні технології»

Освітній ступінь: магістр

Кваліфікація: магістр соціології

Виконала:

Шевчук Євгенія Ігорівна, студентка
магістратури
yevheniya.shevchuk@gmail.com

Науковий керівник:

Безрукова Ольга Анатоліївна, доктор
соціологічних наук, доцент
bezrukovaolga28@gmail.com

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри галузевої соціології

Протокол No _____ від «__» _____ 20__ р.

Зав. кафедри _____ доцент Безрукова О. А. підпис

Київ 2021

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри**Рекомендовано
до захисту**

підпис наукового
керівника

ініціали, прізвище наукового керівника**Результат захисту**

оцінка

дата захисту**Голова ЕК**

підпис

ініціали, прізвище**Члени ЕК**

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище**Секретар ЕК**

підпис

ініціали, прізвище

Анотація. Відбулись соціальні трансформації, що створили підґрунтя для становлення та поширення добровільної бездітності в суспільстві. Однак, у соціумах, що характеризуються дітоцитризмом, нерідко ставляться до добровільно бездітних негативно. Не останню роль у формуванні суспільної думки відіграють ЗМІ. У соціології вивчення даного феномену почалось відносно недавно, а кількість вітчизняних напрацювань з теми обмежена. У дипломній роботі аналізується соціальний феномен добровільної бездітності. Представлені результати контент-аналітичного дослідження, проведеного задля опису репрезентації феномену в інтернет-виданнях. Дослідження демонструє у якому контексті найчастіше загадуються добровільно бездітні, які причини такого вибору підкреслюються у інтернет-ЗМІ, а представлення особистісних характеристик добровільно бездітних проаналізовано на основі концепції стигматизації І.Гофмана.

Ключові слова: добровільна бездітність, чайлдфрі, контент-аналіз ЗМІ.

Abstract. Social transformations took place, which created the basis for the formation and spread of voluntary childlessness in society. However, child-centred societies often have a negative attitude towards the voluntary childlessness. important role in the formation of public opinion is played by the media. The study of this phenomenon in sociology has begun relatively recently, and the number of domestic developments on the subject is limited. The thesis analyzes the social phenomenon of voluntary childlessness and applies a content analysis in order to highlight representations of the phenomenon in online publications. The study demonstrates the context in which voluntarily childless are most often mentioned, the reasons for such a choice, which are emphasized in the online media, and the representation of personal characteristics of voluntarily childless is analyzed on the basis of I. Hoffman's concept of stigmatization.

Key words: voluntary childlessness, childfree, media content analysis.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ДОБРОВІЛЬНОЇ БЕЗДІТНОСТІ.....	10
1.1. Історія становлення феномену добровільної бездітності.....	10
1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження феномену добровільної бездітності.....	15
1.3. Теоретичні підходи до вивчення феномену добровільної бездітності.	20
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.	25
РОЗДІЛ II. ДОБРОВІЛЬНА БЕЗДІТНІСТЬ У СОЦІОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ.	27
2.1 Добровільна бездітність та чайлдфрі у соціологічних дослідженнях.	27
2.2. Ставлення до добровільної бездітності та її стигматизація за I. Гофманом.	33
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.	39
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ КОНТЕНТ-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОБРОВІЛЬНО БЕЗДІТНИХ В ІНТЕРНЕТ-ЗМІ.	40
3.1. Програма контент-аналітичного дослідження репрезентації добровільно бездітних в інтернет-ЗМІ.....	40
3.2. Результати контент-аналітичного дослідження.	44
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III.	53
ВИСНОВКИ	55
Список використаної літератури.....	59
Додаток А.....	65

Додаток В.....67

ВСТУП

Актуальність. В умовах глобальних трансформацій актуальність їх вивчення лише зростає. Зміни відбуваються в різних сферах нашого життя – в культурі, освіті, політиці, на рівні між поколінних і сімейних відносин.

На сучасному етапі суспільного розвитку інститут сім'ї зазнав змін та продовжує трансформуватись. Перехід від індустріального до модерного і, згодом, постмодерного суспільства та соціальні зміни, що їх супроводжували, позначились на змінах у функціях сім'ї, їх втраті (переходу до інших соціальних інститутів) або виконанні цих функцій лише частково. Крім того, на трансформаційні процеси сім'ї вплинули й жіноча емансипація, зміна гендерних ролей. Деякі дослідники вважають, що сім'я в сучасному світі втратила свій статус соціального інституту [Бутенко, 2014: с. 2]. Трансформація функціональної характеристики сім'ї супроводжувалась і її структурними змінами – зміною традиційної розширеної сім'ї сім'єю нуклеарного типу. Статистичні дані свідчать про зниження природного приросту населення, зменшення кількості шлюбів. В соціумі з'являються та поширюються нові, альтернативні форми сімейно-шлюбних відносин. «Одним з продуктів, породжених сучасною постмодерною цивілізацією, що свідчить про процеси зміни сімейно-ціннісних орієнтацій, є феномен чайлдфрі» [Романова, Жанбаз, 2014: с. 90].

Статистичні та соціологічні обстеження свідчать про збільшення числа тих, що добровільно не мають дітей по всьому світу. Про стан та тенденції феномену добровільної бездітності в Україні в цілому судити складно зважаючи на відсутність актуальних репрезентативних даних, що охоплювали б все населення. Наявні дані лише щодо молодого покоління українців. За результатами дослідження «Молодь України», проведеного у 2018 році, серед громадян країни віком від 14 до 34 років 5% не планують мати дітей взагалі [Молодь України, 2018]. У 2017 році даний показник становив лише 3,5% [Молодь України, 2017]. Можемо констатувати

тенденцію до збільшення кількості молоді в Україні, що є чайлдфрі за своїми поглядами. На цьому фоні в суспільстві все більше актуалізується питання про те, які соціальні наслідки представляє розповсюдження добровільної бездітності, яку загрозу може нести суспільству цей феномен.

Неможливо не погодитись з тим, що мас-медіа справляють вплив на наше життя, формують установки, цінності та т.і. Час від часу, засоби масової інформації звертаються до тематики чайлдфрі по-різному підходячи до конструювання образу цього феномену у суспільній думці.

Як стверджують теоретики П.Бергер і Н.Лукман, найбільш реальним і першочерговим світом для індивіда є реальність повсякденності [Бергер, Лукман, 1995: с. 41-42]. В умовах, де, як правило, індивід доволі рідко стикається в повсякденному житті з добровільно бездітними, проблема не потрапляє у сферу близької зони релевантності, формування образу про феномен складається під впливом агентів ззовні, серед яких особливе значення має символічна реальність мас-медіа. Саме ЗМІ сприяють формуванню уявлень обивателів в повсякденному житті в умовах браку об'єктивної інформації про них. Як свідчать результати опитування USAID-Internews, що проведено у 2020 році, поміж всіх засобів масової інформації найбільшою довірою в українців користуються інтернет-видання: 48% населення довіряють саме цьому виду ЗМІ [Щорічне опитування USAID-Internews: с. 24]. Таким чином, постає актуальним питання вивчення як саме інтернет-ЗМІ репрезентують представників даного феномену.

Наукові дослідження добровільної бездітності та чайлдфрі почали активно розвиватись в Північній Америці в другій половині XX ст. Першою вченою, яка взялась за висвітлення даної тематики була канадська дослідниця Дж.Віверс. Пізніше до неї доєднались К.Парк, Д.Ніл, Х.Джоши, А.Блекстоун, М.Стьюарт, С.Бастен, М.Келлі. Питання висвітлення добровільної бездітності у мас-медіа розглядали у своїх дослідженнях Л.Чансі, Т.Фелл, Х. Петерсон. Серед російських дослідників чайлдфрі та

добровільну бездітність вивчали О.Ісупова, В.Ломакін, Т.Гурко, І.Романова, О.Жанбаз, Т.Большунова. А.Шадріна.

На сьогодні в Україні дана тематика мало пропрацьована. До небагатьох вчених, що працювали у полі вивчення добровільної бездітності в Україні можна віднести оглядові роботи О.Стрельник та Л.Клименко. Добровільна бездітність в Україні слабо вивчена, всупереч тому, що цей соціальний аспект викликає чимало інтересу у суспільства.

В якості основної теорії даного дослідження був обраний конструктивістський підхід описаний в роботах М. Спектора і Дж. Кітсьюза та використані напрацювання І.Гофмана щодо концепції стигматизації.

Об'єкт дослідження: добровільна бездітність як соціальний феномен.

Предмет: репрезентація соціального феномену добровільної бездітності в інтернет-ЗМІ.

Мета дослідження: опис репрезентації соціального феномену добровільної бездітності в інтернет-ЗМІ.

Для досягнення поставленої мети було сформовано наступні **завдання:**

1. Вивчити соціально-культурні передумови, що сприяли становленню феномену добровільної бездітності.
2. Розкрити зміст термінів «чайлфрі», «добровільна бездітність» та дотичних до них понять.
3. Здійснити аналіз теоретичних підходів до вивчення добровільної бездітності.
4. Виконати огляд соціологічних досліджень щодо чайлдфрі та добровільної бездітності.
5. Розглянути напрацювання щодо стигматизації добровільно бездітних та чайлдфрі за І. Гофманом.

6. Здійснити контент-аналітичне дослідження репрезентації чайлдфрі та добровільної бездітності в інтернет-ЗМІ українського інтернет середовища.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, один з яких присвячений емпіричному дослідженню, списку використаної літератури (51 наукових джерел з яких 34 опубліковані за останні 10 років на рік захисту та 21 англomовне джерело) та додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ДОБРОВІЛЬНОЇ БЕЗДІТНОСТІ.

1.1. Історія становлення феномену добровільної бездітності.

Проблемне поле поширення феномену добровільної бездітності в суспільстві налічує більш як 50 років активного розвитку. Витоки тематики починаються в Північній Америці в другій половині ХХ століття. Часто в літературі, присвяченій питанню чайлдфрі, можна зустріти інформацію про те, що сам по собі цей термін був вперше розроблений і використаний Національною організацією для не-батьків (National Organization for Non-Parents – NON) в першій половині 1970-х рр. Ця інформація підтверджується численними джерелами, і згадку про дану організацію при вивченні витоків «вільного від дітей» погляду на життя можна назвати правилом хорошого тону.

В цілях дослідження феномену здається доречним зануритись у соціальні передумови його становлення. Для початку слід зауважити, що поява можливості у жінок отримати якісну освіту і хорошу професію, їх вихід на ринок праці привів до змін уявлень про розподіл чоловічих і жіночих гендерних ролей (таких, як жінка-мати та жінка-домогосподарка), і тепер жінки на рівних з чоловіками могли переслідувати успішну кар'єру і незалежність. За концепцією гендерної рівності австралійського демографа П. Макдональда, основною причиною низької народжуваності, а також бездітності в постіндустріальному світі служить дисбаланс між високим ступенем гендерної рівності в галузі освіти і ринку праці та гендерною нерівністю в інституті сім'ї, що обумовлено збереженням традиційної моделі чоловіка-годувальника. Варто сказати, що автор теорії стверджує, що гарантом високої народжуваності є досягнення гендерної рівності на всіх рівнях – сімейно-побутовому і інституціональному (цит. за [Гараева. 2018: с. 2]).

В цьому контексті варто згадати стан справ, які І. Кон такий вважає однією з революцій, що почались в другій половині ХХ століття, а саме – сімейну революцію. Це зростаюча цінність сім'ї та інтимності, суб'єктивного благополуччя, автономії і значущості кожного члена сім'ї. Але зростає не просто цінність сім'ї, а цінність якості подружніх стосунків. На відміну від традиційної або модернізованої сім'ї, у (пост) сучасної сім'ї залишається одна важлива, невідчужувана функція, яку практично неможливо передати на аутсорсинг іншим соціальним інститутам – це інтимність, психологічно близькі стосунки між членами сім'ї. Цю революцію називають найбільш парадоксальною з інших, і вона ще не завершилась, тому, що «чоловіки поки не стали тим, ким є сьогодні більшість жінок, а саме працівниками та постачальниками турботи» (цит. за [Чернова, 2019: с. 226]).

Важливою передумовою становлення добровільної бездітності в суспільстві можна вважати й загальну культурну секуляризацію. Однак, Національна організація для не-батьків виникла у відповідь на надмірну сфокусованість американського життя того часу на материнстві, репродукції та дитинстві, словом – на противагу пронаталізму суспільного устрою. Під пронаталізмом мається на увазі суспільні приписи, що «подружні пари повинні бажати мати дітей і повинні дійсно їх мати» (цит. за [Basten, 2009]). Дж. Віверс визначає «пронаталізм» як концепцію, введену демографами для позначення політики, спрямованої на заохочення фертильності (цит. за [Peterson, 2014: р. 23]). Однак в дослідженнях добровільної бездітності пронаталізм відноситься до загальної культурної орієнтації, яка відводить дітонародженню та батьківським ролям важливого значення. Пронаталізм описується як ідеологія, яка «заохочує народження дитини як події, що сприяє індивідуальному, сімейному та соціальному добробуту» [Peterson, 2014]. Розглядаючи питання з точки зору жіночого

досвіду А.Хайлінгер (Heitlinger) писала, що «пронаталізм можна розглядати як такий, що діє на декількох рівнях:

- культурному, коли дітонародження і материнство сприймаються як "природні" і мають центральне значення для ідентичності жінки;
- ідеологічному, коли материнство стає патріотичним, етнічним чи релігійним зобов'язанням;
- психологічному, коли дітонародження ототожнюється з мікрорівнем особистісних характеристик, емоцій і раціонального (або ірраціонального) прийняття рішень (жіночими парами)
- а також на рівні демографічної політики, коли держава прямо або опосередковано здійснює спроби регулювання динаміки народжуваності і усунення її причин чи наслідків.» (цит. за [Park, 2002]).

Розглядаючи питання пронаталізму дослідники зауважують, що суспільство ототожнює материнство з жіночністю, визначаючи перше як негласне правило, відповідно до якого кожна жінка рано чи пізно повинна стати матір'ю – motherhood mandat (цит. за [Park, 2002]).

На хвилі контрацептивної революції й боротьби за репродуктивний вибір активістки Еллен Пек (Ellen Peck) і Ширлі Радль (Shirley Radl) заснували NON як некомерційну організацію, орієнтовану на «ідентифікацію і наступ на джерела пронаталізму, інформування громадськості про переваги способу життя, вільного від дітей (childfree lifestyle), і надання групової допомоги тим, хто обрав подібний спосіб життя» [Ломакин, 2019]. Витоки організації пов'язують з американським рухом Zero Population Growth (ZPG). Одна із засновниць NON Ширлі Радль була національним виконавчим директором ZPG. Інтелектуальною основою організації ZPG слугували ідеї класичної праці Томаса Мальтуса «Дослід щодо закону народонаселення» та нашумілої в кінці 1960-х рр. книги біолога, професора Стенфордського університету Пола Ерліха «Демографічна бомба». Згодом ці рухи цілком відділились один від одного

через різний фокус бачення проблеми: якщо рух ZPG концентрувався в першу чергу на суспільних проблемах, то у випадку NON йшла мова про боротьбу за індивідуальні свободи.

Пропозиція нового терміну («чайлдфрі») по суті несла собою відкриття питання про легітимізацію соціальної ідентичності, соціальну прийнятність людей, для яких бажаний репродуктивний вибір не бути батьками. Джена Харлі (Jenna Healey) описуючи тогочасні події зазначає, що «для багатьох, 1970-ті знаменуються початком реконфігурації репродуктивної поведінки в американському суспільстві» [Healey, 2016: р. 131]. Інші дослідники виникнення цього руху констатують, що «ймовірно, вірним буде твердження, що NON була першою організованою спробою кинути виклик саме сильному пронаталістському тиску в суспільстві» (цит. за [Бронфман, 2020: с.77]).

Безумовно говорити про те, що добровільно бездітні з'явилися лише в 70-х рр. XX століття було б неправильно. З історії відомі приклади, коли люди добровільно відмовлялися від дітонародження, вважаючи за краще відокремлене самотнє буття заради досягнення іншої мети, наприклад, служіння Богу, науці, мистецтву. Це різноманітні традиції, що вимагають відмови від дітей, цілібати. При цьому, подібні погляди ніколи не піддавалися осуду з боку суспільства, в якому вони жили, навпаки вони користувалися авторитетом і повагою серед оточення. Для різних історичних періодів характерно існування людей, які в силу різних причин йшли шляхом добровільної бездітності. До таких бездітних відносяться й різні діячі культури, науки, мистецтва. Добровільно бездітними були Ф. Ніцше, Леонардо да Вінчі, Коко Шанель, Джон Бернارد Шоу і т.д.

Повноцінна можливість вибору бути батьками чи ні з'явилась в результаті низки соціальних революцій – зокрема, сексуальної та контрацептивної [Костина, Гараева, 2019: с. 164] (1960-ті - 1970-і роки для розвинених країн Заходу), – які зафіксували автономізацію сексуальності

та репродукції, а також сприяли нормалізації нерепродуктивної сексуальності кажуть ті, що розглядають питання з точки зору другого демографічного переходу. Соціолог Ольга Ісупова відмічає, що люди, які добровільно відмовлялися від народження дітей, «були завжди...проте до епохи сексуальної революції...напевно, хтось, може, не дивився вглиб себе, а хтось дивився, але ніколи не говорив про це вголос» [Ісупова, 2014]. Якщо раніше сексуальні відносини були привілеєм людей, що перебували в шлюбі, і розглядалися виключно як засіб продовження роду, то поява контрацептивів ознаменувала собою лібералізацію сексуальності для широких мас, а також надала право жінкам самостійно регулювати репродуктивну поведінку. Добровільна відмова від дітонародження як вибір існував завжди, однак його виведення зі сфери особистого в простір публічного, політизація та опис в термінах «прав людини» і їм подібних припали саме на другу половину ХХ століття на хвилі розгортання так званих політик ідентичності (identity politics) та екологічних рухів [Овчаренко, 2020: с. 49].

З точки зору теорії постматеріалістичних цінностей американського соціолога Р. Інглхарта «тенденція до низької народжуваності і бездітності в сучасному суспільстві детермінована зміщенням ціннісних орієнтирів в сторону самореалізації, самоідентифікації, особистісного становлення і зростання, свободи від традиційних інститутів і норм» [Гараєва. 2018: с. 2]. Як зазначають дослідники теми бездітності, на макрорівні вищий рівень бездітності фіксується в країнах з широко розповсюдженими індивідуалістичними цінностями [Miettinen, 2015]. В цілому вважається, що загальна індивідуалізація була передумовою власне сексуальної революції.

У той час як попередні покоління внаслідок впливу соціальних і релігійних норм, а також відсутність надійної та доступної контрацепції, після досягнення порогового віку незабаром ставали батьками, покоління, які прийшли їм на зміну, отримали можливість вибирати, народжувати чи

не народжувати дітей, а також планувати власну сім'ю без прив'язки до будь-яких конвенціональних канонів.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження феномену добровільної бездітності.

У літературі існує певна плутанина з означенням добровільної бездітності. Систематизуючи наявні терміни якими науковці позначають добровільно бездітних вчена Гілла Шапіро налічила 7 наступних варіантів: *voluntarily childless, intentionally childless, childless by choice, unchilded, non-mother/non-father, without child, childfree* [Shapiro, 2014: p. 1].

Для початку спинимось на розгляді терміну «чайдфрі». Традиційно під «чайдфрі» розуміються люди, що свідомо та добровільно коли б то не було не бажають мати дітей. Таким чином людей, що не мають дітей по медичних показаннях не можна віднести до чайлдфрі. С. Бастен звертає увагу на необхідність розмежування термінів «childless» and «childfree». У першому випадку мається на увазі бездітність вимушену багатьма причинами, ніби пара або людина позбавлені чогось (*less* – з англійської приставка, що означає позбавленість від чогось). «Скажімо, наприклад, бути без дому чи без друзів» [Basten, 2009]. У другому випадку – мова йде про свободу вибору, емансипації: «цей термін, має позитивне значення (на відміну від *childless*), передбачає своєрідну відмову від чогось за власним вибором, або за щасливим збігом обставин – безтурботно і безболісно [Basten, 2009: p. 9].». Цю думку підтримують і інші дослідниці, наприклад Дж. Мур [Moore, 2015]. «Термін *childfree* як би виходить за рамку патологізації бездітного способу життя і стверджує «свободу від» – від дитячого тягара і стереотипів чинного матримоніального порядку» [Ломакин, 2019]. Водночас, Еллен Вілліс вважала, що використання слова «*childfree*» несе в собі «почуття переваги» над жінками з дітьми, вважаючи їх «занадто дурними» через те, що вони не змогли уникнути материнства (цит. за [Ломакин, 2019]). Цю думку підтримує і Дж. Хілі у своїй роботі

«Відмова від репродукції: Національна організація не-батьків і бездітного активізму в Америці 1970-х». Вчена зазначає, що сам по собі термін ««Childfree» може означати, що в шлюбі народження дітей в принципі не вітається» (цит. за [Овчаренко, 2020: с. 48]).

Негативної думки певні автори дотримуються і щодо варіантів означень «без дітей» (without children) та «не мати» (non-mother) або «не батько» (non-father), як таких, що «підкреслюють відхилення від норми і подають це як недолік, що суперечить досвіду людей, що вибрали не бути батьками» [Григорьева, Дюпра-Куштанина, Чубарова, Яковлева, 2012].

Альтернативним варіантом, який використовується в літературі є термін добровільно бездітні (voluntarily childless). Як пише М.Келлі добровільно бездітні – це «такі що перебувають в дітородному віці, але не мають намір мати дітей, або такі, що перебувають в пост дітородному віці, але зробили вибір не мати дітей» [Kelly, 2010: p. 157]. При цьому авторка закликає відрізнити voluntarily childless від тимчасово бездітних (temporarily childless), які в нині не мають дітей, але хочуть дітей в майбутньому, і ненавмисно або вимушено бездітних (involuntarily childless), нездатних мати їх через проблеми фертильності. Деякі ранні дослідження включали в категорію вимушено бездітних незаміжніх жінок. Це пов'язано з тим, що причинами вимушеної бездітності можуть бути й недоступність партнерства, для багатьох обов'язкового при народженні дітей, і погані умови для виховання дітей, і обмеженими можливостями у використанні допоміжних репродуктивних технологій, інституційні умови, і т. і.. Крім того, М.Келлі пропонує відмовитися від терміну чайлдфрі (childfree), оскільки він повною мірою не відображує сутність вибору жінки стати матір'ю або відмовитися від цього [Kelly, 2010].

У контексті всього описаного вище важливо також відрізнити добровільну бездітність від intended childlessness (пер. з англ. «навмисна бездітність»). Навмисно бездітні, як і добровільно бездітні, не мають дітей

і стверджують, що не мають наміру їх мати, однак при відповіді на питання про ідеальне число дітей, які б народилися у них за все життя, можуть назвати число, відмінне від нуля [Miettinen, 2015: р. 35]. Різниця між добровільною і свідомою бездетністю полягає в тому, що в першому випадку мова йде про відмову від дітонародження переважно по емоційним причинам, а в другому – по раціональним. Зрозуміло, між двома цими крайнощами лежить континуум різноманітних варіацій. Навмисна бездітність (*intended childlessness*), часто вимушена і пов'язана з обставинами, за виключенням – безпліддя. І. Ломакін зазначає, що навмисна бездітність цілком може бути і формою вимушеної бездітності (*involuntarily childless*) [Ломакин, 2019]. Крім того, навмисна бездітність може бути тимчасовим явищем.

Російський дослідник Ілля Ломакін у своїй статті «Чайлдфрі або добровільно бездітні? до перевизначення концептуального поля досліджень не-батьківства в Росії» проводить детальний аналіз понять чайлдфрі та добровільно бездітні та наголошує на необхідності їх розмежування. Вчений стверджує, що термін «чайлдфрі» сьогодні, окрім власне небажання виховувати дітей, передбачає певну ідентичність, котра відносить людину до відповідної спільноти та може нести політико-активістський характер: «Бувши створеним в лоні організації із захисту прав не-батьків для окреслення соціальної групи людей, що добровільно відмовляються від репродукції, а також для її подальшого самоствердження через відстоювання відповідних прав, термін за замовчуванням містив в собі політичну ідею «свободи», або скоріше навіть «звільнення» – від пронаталізму і надв'язуваних суспільством батьківських обов'язків» [Ломакин, 2019]. Дослідник зазначає, що цей термін містить в собі ідею боротьби за права добровільно бездітних, проте в російських реаліях, на відміну від західних, чайлдфрі складно означити через згадану вище політико-активістську характеристику, що зумовлюється здебільшого

реаліями російського суспільства, де мало розвинений політичний активізм в цілому. В той час ознака ідентичності приналежності до чайлдфрі-спільноти має сенс. «Чайлдфрі» – це група людей, а не окремі індивіди. Це люди, об'єднані за принципом добровільної бездітності і які мають потребу в утвердженні цієї позиції в очах суспільства.

Означене розширення терміну «чайлдфрі» пояснюється результатами проведених автором глибинних інтерв'ю, в ході яких респонденти відхрещувались від того, що вони є чайлдфрі, при цьому проголошуючи свою добровільну відмову мати дітей. У цьому контексті для означення таких людей більш доречним видається використання науково сконструйованого терміну «добровільно бездітні». «Добровільно бездітні» виходить ширшим поняттям, що означає небажання мати дітей і охоплює і людей, що ідентифікують себе членом спільноти чайлдфрі, використовуючи саме це рішення в якості бази для об'єднання, і тих, хто є носієм відповідної репродуктивної поведінки не включаючись при цьому в чайлдфрі-спільноту.

Отже, не кожна людина, що добровільно відмовляється від народження дітей, є чайлдфрі. Між тим, чайлдфрі включені в загальний зміст добровільної бездітності (в її розширеному значенні як однієї зі стратегій репродуктивної поведінки людини): вони лише один з її проявів, і варто відзначити – один з найяскравіших проявів. Ця яскравість чайлдфрі особливо приваблює мас-медіа, тому в пресі ми здебільшого зустрінемо вираз «чайлдфрі», проте сенс, який вкладатиметеся журналістами в поняття буде все ж торкатись добровільно бездітних загалом, а не лише тих, хто себе ідентифікує з означеною спільнотою.

I. Ломакін визначає чайлдфрі як «систему поглядів, центральною ідеєю якої є добровільний і усвідомлений вибір на користь відмови від народження дітей і яка має на увазі наявність ідентичності, що зв'язує та обмежує коло однодумців з питання про репродуктивний вибір» [Ломакин,

2019]. Своєю чергою, добровільна бездітність – «репродуктивна стратегія людини, виражена в добровільній відмові від того, щоб мати дітей в силу деяких емоційних причин, не пов'язаних з інфертильністю» [Ломакин, 2019].

Представивши різноманіття поглядів, я схилиюсь до використання у цій роботі термінів «добровільна бездітність» та «чайлфрі» поряд як синонімічних. Так само це робили у своїх роботах Еммі Блекстоун і Махала Дайер Стюарт [Blackstone, Stewart, 2012] або Лорі Ченсі та Сюзан Дюме [Chancey, Dumais, 2009] . В першу чергу це пов'язано з різноманіттям використання таких термінів у літературі, яка представляє базу цього дослідження, в якій, при цьому, і «чайлфрі» і «добровільна бездітність» використовуються для означення одного й того самого феномену. В іншому випадку я ризикуватиму відкинути частину наукових доробок, що безпосередньо стосуються дослідницького поля та представляють цінність для цього дослідження по причині вживання авторами терміну відмінного від мною обраного, або створю плутаницю понять в роботі.

Нарешті, для глибшого розуміння суті феномену добровільної бездітності та чайлфрі важливо означити нерідко вживаний в суспільно-популярному дискурсі про добровільну бездітність термін «чайлдхейт» (від англ. *childhate* – «ненавидять дітей»). Про існування «чайлдхейт» ми можемо судити по наявних групах у соціальних мережах, де зібрані такі люди. В онлайн-дискусіях, популярних матеріалах і інтерв'ю «чайлдхейт» часто використовується поруч з «чайлдфрі»: мовляв, це різні речі і їх слід розрізняти. Таку позицію виявляють і «практичні» приклади: наприклад, зустрічається в дискусіях жартівливий опис «дітоненависників» через стереотип про те, що вони займаються «підкиданням лез в пісочниці». Між тим, «навіть поверхневий пошук по базах наукового цитування дає можливість побачити: якщо термін *childhate* десь і зустрічається в рамках дискусій про добровільну бездітність, то хіба що в російськомовних

теоретичних публікаціях» [Ломакин, 2019]. Таким чином, до визначення добровільно бездітних та чайлфрі не можна приписувати ознаку дітноненависнетцтва або «чайлдхейт».

1.3. Теоретичні підходи до вивчення феномену добровільної бездітності.

Спершу проведемо аналіз робіт, що формують теоретичне підґрунтя дослідження означеного проблемного поля. Вивчення добровільної бездітності належить до досліджень трансформацій сім'ї. Соціологи, вивчаючи проблему добровільної бездітності, спираються на чотири різних підходи: інституційний (кризова парадигма), еволюціонізм, чайлфрі як девіація і постмодерністське розуміння цього явища. Проте, найбільшого поширення в наукових колах, набули перші дві теоретичні позиції на розгляді яких зупинимось більш детально.

У призмі інституціонального підходу сім'я розуміється «в термінах упорядкування чимось зовнішнім що до себе, чимось, з чим вона пов'язана в вертикальному відношенні» [Кнарр, 2019: р. 33]. Поміж основних тверджень інституціонального підходу: пріоритет життя в родині, заснованій на шлюбі; народження дітей і їх виховання обома батьками, тобто доцільність нормативної сім'ї; стабільність шлюбу; пріоритет інтересів сім'ї як цілого над особистими інтересами [Гурко, 2016: с. 180]. Серед найбільш ранніх представників даного підходу виділяють Е. Дюркгейма, американських соціологів У. Самнера, Т. Парсонса, британських антропологів Е. Вестермарка, А. Редкліффа-Брауна, Б. Малиновського.

Зміни, що відбуваються в інституті сім'ї теоретиками інституціонального підходу розглядаються в рамках кризової парадигми. Соціолог П. Сорокін аналізуючи історичні цикли розвитку інституту сім'ї робить досить песимістичний прогноз щодо західних суспільств [Сорокін, 1997: с. 22, 86-87]. Він вважає, що культура, яка не організовує життя людей навколо сім'ї, створює таку соціальну політику, яка ставить у привілейоване

становище індивідуума на шкоду сім'ї, а «атомістична» сім'я не здатна до повноцінного відтворення. У роботі про «падіння сімейних підвалин» П.Сорокін пояснює трансформації, що відбуваються з точки зору ослаблення шлюбних зав'язків – «кризи сім'ї», яка на думку вченого зумовлюється секуляризацією, зниженням значущості релігійних норм і економічної несамостійності жінок [Сорокін, 1997]. Теорія кризи сім'ї отримує розвиток за кордоном в працях А. Карлсона [Карлсон, 2003: с.7], і російського дослідника А. Антонова. Відповідно до думки А. Антонова, в російському суспільстві криза сімейно-шлюбних відносин проявляється в зміні типів сім'ї, при цьому особливо підкреслюється перебіг трансформаційних змін як на функціональному, так і на структурному рівнях: розширена сім'я поступається нуклеарній сім'ї, а та своєю чергою заміщається подружньою та егоцентристкою сім'єю, заснованою не на репродуктивній і виховних функціях традиційного громадського інституту, а на інтересах подружжя і кожного індивідуального Я. Разом з розвитком індустріальних процесів ХХ століття сім'я втратила не тільки виробничу функцію, а й спонукання до народження дітей.

Розгляд феномену добровільної бездітності в рамках теорії інституційної кризи сім'ї притаманний російським дослідникам, наприклад [Бичарова, Пиценко, 2014; Большунова, 2018]. Вони вбачають чинну кризу сім'ї як таку, що значною мірою пов'язана з економічними та політичними змінами, що відбуваються як усередині країни, так і за її межами, у світовій системі. До того ж відзначається зростання індивідуалістичних цінностей, таких як підйом по кар'єрних сходах, свобода від відповідальності, прагнення до максимального задоволення своїх потреб, виражене у формі гедонізму і ряд інших факторів, які призводять до зменшення значущості традиційного інституту сім'ї, а, отже, кризи цього інституту. Відповідно до теорії, на протікання кризи традиційної сім'ї істотно впливає поширення так званого «громадянського шлюбу» чи інакше співжиття. В рамках теорії

інституційної кризи добровільна бездітність розглядається як об'єктивно існуюча проблема, яка потребує вирішення.

Послідовники ж еволюційного підходу (А. Вишневський, С. Голод, Т. Гурко та ін.) говорять про трансформації інституту сім'ї в бік модернізації, Зміни сім'ї та населення сприймаються та інтерпретуються зміною одного типу сім'ї та відтворення («традиційного») іншим («сучасним») в процесі якої традиційна сім'я перетвориться в нові альтернативні форми шлюбу і сім'ї, яким притаманні свої специфічні функції. Модернізація сім'ї та відтворення населення при цьому розглядається як частина, прояв, елемент модернізації всього суспільства.

Так С. Голод розглядаючи питання збільшення розлучень вважає що зріст обумовлюється соціально правильним процесом, що протікає у формі «модернізації матримоніальної поведінки», під якою соціолог бачить розпад патріархальних відносин і розвиток егалітаризму (відносини засновані на рівноправ'ї обох партнерів). Як доказ він посилається на статистичні дані, що вказують на значно більший відсоток розлучень у Швеції та Данії (45 на 100 шлюбів), де процеси егалітаризму зайшли особливо далеко, і істотно менший в країнах з домінуванням традиційних цінностей, наприклад, Ірландія, Італія та Греція, де індекс розлучень невисокий - 10 на 100 шлюбів (цит. за [Левая, 2014]). Оцінюючи ці показники С. Голод приходять до «ідеї про радикальну трансформацію природи шлюбу, яка і робить розлучення нормальним явищем, його атрибутом» (цит. за [Левая, 2014]). Відповідно поява добровільно бездітних з точки зору еволюційного підходу впливає з процесів модернізації всього сімейного інституту. Л. Чансі зафіксувавши широку поширеність феномену в США висунула гіпотезу про те, що число послідовників буде рости до певної межі, на якому зупиниться [Chancey, 2009].

В цілому прихильники еволюційного підходу спростовують роль сучасної сім'ї як соціального інституту, стверджуючи, що сім'я втратила

більшість функцій, передавши їх іншим соціальним інститутам. У теоретичному аспекті С. Голод підходить з нової точки зору до традиційного в науці розуміння сім'ї заміняючи його категорією «подружжя», де концептуально діти не є центральним атрибутом. В розумінні вченого «шлюб» – це особлива форма емоційно близьких відносин між чоловіком і дружиною, пріоритетно більш значущих, ніж відносини з дітьми.

Розглядаючи трансформацію інституту сім'ї еволюціоністи підкреслюють зміни в її рольовій структурі. Мова, перш за все, йде про масовий вихід жінок за рамки традиційної ролі берегині домашнього вогнища, тим самим їх дедалі більшу залученість у виробництво і пов'язану з цим фактом обмеженість виконання материнських функцій. Т. Гурко підкреслює, що про «кризу» сім'ї можна говорити досить умовно, тому що процеси, які відбуваються зараз з сім'єю (зростання розлучень, нуклеаризація, падіння народжуваності та ін.), є результатом природного звільнення жінки від нормативів патріархальної сім'ї [Гурко, 2016].

Сучасна сім'я, з точки зору представників еволюціоністського підходу, не може мати якогось нормативно прийнятного ідеалу, а повинна бути заснована на різноманітних, інваріативних типологіях і формах, які самі члени родини вбачають для себе в якості допустимих. Дана позиція обумовлена безумовною цінністю індивідуальної свободи вибору сімейних ролей, яка визнається в якості єдино можливого і навіть ідеального варіанту поведінки в сучасному суспільстві.

Отож, інституціоналісти бачать в добровільній бездітності об'єктивно реальну проблему. Однак, якщо звернутися до альтернативного підходу дослідження феномену в руслі контекстуального конструктивізму, що застосовується в рамках соціології соціальних проблем з'являється можливість для вивчення нових сторін цієї теми. Підхід М. Спектора і Дж. Кітсьюза, який, на відміну від лінзи інституційного підходу, передбачає

відмову від звернення виключно до об'єктивних умов, дозволяє провести вивчення проблеми, взявши за основу ідею про те, що соціальні проблеми необхідно вивчати, як риторику, певні конструкції, що створюються агентами, які вимагають змін і залучають увагу громадськості до якоїсь ситуації як загрози [Спектор, Китсьюз, 1998: с.161-162].

Даний підхід зосереджується на дослідженні процесів визначення тих чи інших ситуацій як небажаних, згубних, небезпечних, загрозливих. При цьому сучасні теоретики конструктивізму відкрито заявляють про те, що вони не закликають відмовитися від проведення традиційних об'єктивістських досліджень, тобто від вивчення злочинності, безпритульності, безробіття і т.д. як об'єктивних соціальних умов. Як вказує Д. Лазік, це можна уявити як академічний поділ праці: «Хтось може вивчати об'єктивний світ. Конструкціоністи ж зосереджуються на сенсах, які люди створюють в нашому світі» (цит. за [Елсукова, 2010]).

Соціальні проблеми, з цієї точки зору, – це конструкції, що створюються індивідами або групами шляхом висунення тверджень-вимог (claims-making): конструюючи соціальні проблеми, члени суспільства стверджують, що існує шкідлива соціальна умова, і вимагають її усунення або зміни. М. Спектор і Дж. Кітсьюз розуміють соціальну проблему як «діяльність індивідів або груп, що виражають невдоволення і висувають твердження вимогливого характеру щодо деяких передбачуваних умов» (цит. за [Елсукова, 2010]).

Особливу увагу слід приділити тому, що риторика висувається щодо запропонованих умов існування проблем. При цьому іноді проблемний статус набувають ситуації, що не являються такими, і навпаки, депроблематизуються ті соціальні події, які можна розглядати як проблеми. Таким чином, чайлдфрі в даному контексті є конструктом, який проблематизується агентами в форму певного дискурсу.

М. Спектор і Дж. Кітсьюз пропонують виділити чотири стадії в розвитку соціальної проблеми:

1. висування певною групою тверджень-вимог;
2. визнання легітимності цієї групи деякої офіційною організацією або інститутом;
3. повторне висування тверджень-вимог первісною групою (або іншими групами), що виражають незадоволеність встановленим порядком ведення справ щодо даної умови;
4. відмова групи, що висуває твердження-вимоги, від діяльності офіційної організації або інституту або відсутність офіційної реакції та розгортання діяльності по створенню альтернативних, паралельних або протидіють інститутів (цит. за [Елсукова, 2010]).

Формами конструювання соціальних проблем є, згідно Спектору і Кітсьюзу, відповіді на запитання анкет або інтерв'юерів при обстеженнях громадської думки, звернення зі скаргами та листами протесту, пред'явлення судових позовів, виступи в парламенті, проведення прес-конференцій, проведення мітингів, пікетів, демонстрацій, маршів протесту, страйків та, що особливо цікаво в контексті мого дослідження, поширення «проблематизуючих» повідомлень засобами масової комунікації [Спектор, Кітсьюз, 1998: с. 162].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.

У першому розділі приділено увагу теоретико-методологічним засадам вивчення феномену добровільної бездітності, а саме історії становлення, термінологічним особливостям та теоретичним підходам до вивчення даної теми.

При здійсненні аналізу історії, що представлений у першому підрозділі, виявлено основні соціокультурні передумови поширення добровільної бездітності у суспільстві. Науковці сходяться у думці, що точкою відліку в зміні суспільної думки щодо репродуктивної поведінки

можна вважати першу половину 1970-х рр. Важливими передумовами поширення добровільної бездітності у суспільстві можна означити жіночу емансипацію, загальну культурну секуляризацію, сексуальну та контрацептивну революції.

У другому підрозділі на основі розгляду думок різних науковців, що працювали у даній тематиці, розкрито сутність термінів «чайлфрі», «добровільна бездітність» та дотичних до них понять. «Добровільна бездітність» є широким, фундаментальним терміном та містить в собі поняття «чайлдфрі».

Останній підрозділ присвячений огляду теоретичних підходів соціології до вивчення добровільної бездітності. Було оглянуто інституційний (кризова парадигма) та еволюціоністський підходи до вивчення трансформацій у шлюбно-сімейних відносинах. З точки зору еволюціоністів добровільна бездітність, як і всі зміни у сімейних відносинах, є соціально правильним процесом, який впливає з модернізації всього сімейного інституту. Еволюційна призма дає змогу звернутись до теоретичних напрацювань контекстуального конструктивізму та соціології соціальних проблем. Ці напрацювання дозволяють розглядати добровільну бездітність як конструкцію, риторику, що створюється агентами, які вимагають змін і залучають увагу громадськості до якоїсь ситуації як загрози.

РОЗДІЛ II. ДОБРОВІЛЬНА БЕЗДІТНІСТЬ У СОЦІОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ.

2.1 Добровільна бездітність та чайлдфрі у соціологічних дослідженнях.

Першою вченою, що ґрунтовно взялась за вивчення добровільної бездітності була канадська дослідниця Джен Віверс. По-перше, вона підняла питання відсутності уваги з боку академічної спільноти та, зокрема, соціологів, що досліджують сімейні відносини до проблемного поля добровільної бездітності та критикувала пронаталістський підхід вчених до їх досліджень. У своїй статті 1973 року «Добровільна бездітність: знехтувана сфера сімейних досліджень» («Voluntary Childlessness: A Neglected Area of Family Study») вчена називає обхід теми бездітності і, особливо добровільної бездітності, «вибірковою неувагою» (цит. за [Reining, 2017: р. 4]) з боку свої колеґ. Після цієї публікації Дж. Віверс почався розвиток наукового вивчення добровільної бездітності, спершу серед вчених Північної Америки, згодом – Європи. Хвиля наукового інтересу до означеного проблемного поля до країн Східної Європи дійшла в 1990-ті рр, зокрема, це більшою мірою стосується російських вчених. Українських досліджень феномену, як я вже зазначала раніше, наразі дуже обмежена кількість.

У 2018 р вийшло цікаве дослідження, що систематизувало анґломовні дослідження добровільної бездітності за майже 100 років, з 1920 по 2013 рр. Вибірка складала 195 наукових публікацій. Вся ця сукупність знань, з точки зору авторів статті, обумовлює те, як науковий світ розуміє добровільну бездітність сьогодні [Lynch, Morison, Macleod, Mijas, Seemanthini, 2018: р. 14]. Лише шість матеріалів вибірки (що відповідає 3%) виявилися на часовому проміжку з 1920 по 1969 рр. Як було сказано раніше, 1970-ті рр. ознаменували собою сплеск інтересу академічних дослідників до питань добровільної бездітності, пік якого припав на 1980-і рр. (39%). 1990-і рр. були досить провальними, а 2000-ні намітили нову хвилю уваги до

добровільної відмови від прокреації [Lynch, Morison, Macleod, Mijas, Seemanthini, 2018: p. 19-20], яка триває досі.

Основна маса матеріалів у вибірці – емпіричні дослідження, у вибірках яких превалюють громадяни країн Північної Америки (57,9%), з великим відривом від них йдуть держави Європи (19,3%), а також Австралія і Нова Зеландія (13,1%). Африка та Азіатський регіон у вибірці практично не представлені. Останнє свідчить про те, що переважна більшість досліджуваних на предмет добровільної бездітності базуються в ресурсно багатих і промислово розвинених країнах [Lynch, Morison, Macleod, Mijas, Seemanthini, 2018: p. 20-21]. Кількісний дослідницький дизайн як і раніше превалює в дослідженнях добровільної бездітності, а теоретичні рамки, що використовуються в дослідженнях, змінюються від декади до декади [Lynch, Morison, Macleod, Mijas, Seemanthini, 2018: p. 22-25].

«Виявлене» в 1970-х рр., обговорюване дослідне поле в 1980-2000-х рр. піддавалося найрізноманітнішим обстеженням (в тому числі порівняльним), які намагалися дати добровільно бездітному способу життя наукове пояснення. У 2000-х рр. був також намічений тренд на вивчення наслідків добровільної бездітності, включаючи психологічні та соціальні проблеми, суб'єктивний добробут, якість і задоволеність життям, відносини зі значущими іншими, стигматизацію та адаптацію [Lynch, Morison, Macleod, Mijas, Seemanthini, 2018: p. 27-33].

Перше ґрунтовне наукове дослідження чайлдфрі представлене у монографії Дж. Віверс «Бездітні за власним вибором» («Childless by Choice») (цит. за [Макаренко, Шмигирилова, 2018]). Вона зафіксувала результати 156 інтерв'ю з 120 заміжними жінками та 36 одруженими чоловіками протягом 1972-1977 рр. в Канаді. Дослідниця проводила глибинні інтерв'ю вдома у сім'ях, де партнери добровільно відмовлялись від дітонародження. Соціологиня опитувала чоловіка та жінку, намагаючись зрозуміти, чому вони прийняли таке рішення. Вона описала,

що часто свідомо бездітні – єдина або старша дитина в багатодітній сім'ї. До того ж, індивіди що вирости в неповній сім'ї також схильні відмовитися від народження дітей. Будь-які травми або негативний досвід, пережитий у дитинстві, відбивається на свідомості індивіда. Розчарування в сімейному досвіді часто призводить до заперечення традиційних сімейних цінностей.

У своєму дослідженні Дж. Віверс виділила три траєкторії мотивацій того, як добровільно бездітні пояснюють свій вибір:

1) Сприйняття дітей як серйозної перешкоди для самореалізації та загального добробуту;

2) Сприйняття дітей як взаємовиключного фактора між доглядом за дитиною та іншими аспектами життя. Наприклад, зайняті на роботі матері часто поводяться несправедливо до своїх дітей, розділяючи свою увагу.

3) Сприйняття того, що негативні наслідки для дітей є довгостроковими та незворотними (наприклад, від матері очікується відкладання кар'єри назавжди для виховання дитини) (цит. за [Scanzoni, 1988: p. 545]).

Респонденти Віверс сформувавши свої орієнтації таким чином, оскільки «їх батьки були спіймані в пастку нещасних шлюбів», з яких вони не могли вийти у зв'язку з наявністю дітей. Бажаючи уникнути для себе особисто такої дилеми, вони залишаються бездітними (цит. за [Scanzoni, 1988: p. 545]).

Дослідження Дж. Віверс довели, що якщо в подружній парі один з подружжя чайлдфрі, а інший ні, то висока ймовірність, що пара не заведе дітей. Пізніше, соціологинею була розроблена типологія добровільно бездітний, яка користується великою популярністю в літературі. Відповідно дослідженню вона виділила дві категорії «чайлдфрі» представників.

Реджектори (rejectors) – вони відчувають відразу як до дітей, так, зокрема, і до всіх процесів, які з ними пов'язані. Найчастіше такі люди

твердо приймають рішення бути бездітними та вони не змінюють своєї думки протягом життя. Говорячи про причини, які рухають реджекторами, важливо розуміти, що вони, як правило, суб'єктивні та майже завжди залежать від власного досвіду особистості. Зазвичай це негативні спогади про батьківську родину, негативний образ дитини та страх пологів. У людей, що відмовилися від дітей з цих причин, може бути не найкраще життя зараз, але водночас у них існує чітке розуміння того, що, якщо завести дитину, буде, як мінімум, гірше. Варто підкреслити, що дана позиція, як правило характерна саме для чоловіків, у жінок ключовим фактором підкреслюється відсутність «материнського інстинкту» і незацікавленість в дітях.

Інша категорія добровільно бездітних – аффексьонадо (*aficionados*). На противагу першій категорії – люди, які стверджують життя. Протягом життя їх цікавили інші турботи, цілі, прагнення, тому у них немає дітей, але при цьому вони досить гнучкі і можуть змінити свою думку під впливом зміни життєвих обставин. Таких людей дуже приваблює бездітний спосіб життя, адже з'являється можливість подорожувати, розважатися, жити собі в задоволення. При цьому стиль життя, якому заважають діти, може передбачати, як досягнення вершин кар'єрного успіху, так і небажання звичайної домогосподарки, яка мріє про безтурботне життя у своєму затишному будинку, чистоті та порядку в якому можуть завадити діти. Згідно з висновками Дж. Віверс, таке репродуктивне рішення часто пов'язано з відчуттям важливості тільки того, що є тут і зараз, з відсутністю спрямованості у майбутнє (цит. за [Макаренко, Шмигирилова, 2018]).

Ділан Ніл і Хізер Джоші, продовжуючи спроби вивчити добровільну бездітність, також склали типологію «чайлдфрі», що налічує дві категорії [Kneale, Joshi, 2008]. Перша категорія – «постійні відкладачі» (*perpetual postponers*). Їх описують як таких, що спочатку не висловлюють явну ідею відмови від дітонародження, але в ході постійного відкладання поступово

приходять до висновку, що не хочуть дітей. Цей тип дещо перегукується з певною категорією індивідів з типом афексьонадо у Дж. Віверс, які чекають поліпшення життя, досягнення певної стабільності (наприклад, закінчення навчання, покупки домівки, влаштування на хорошу роботу і так далі). Вони мають тенденцію порівнювати плюси і мінуси батьківства, внаслідок чого вибирають життя без дітей.

Друга категорія – «хвилеподібні відмовники» (*wavering poes*). Вони характеризуються періодичним бажанням мати дітей і схильні змінювати свою думку в залежності від життєвого періоду, але найчастіше, зрештою, також приходять до висновку, що не збираються мати дітей [Kneale, Joshi, 2008]. Схожі категорії серед добровільно бездітних виявили й дослідники Еммі Блекстоун і Махала Дайер Стюарт [Blackstone, Stewart, 2012]. Вчені зазначили, що насправді поділ між цими двома видами, вельми умовний, оскільки їх дуже важко заміряти в вузько направленому дослідженні.

Вивчаючи добровільну бездітність варто звернути увагу на специфічний часовий чинник, тобто можливу зміну думки щодо бажання / небажання мати дітей з плином часу. Так, Т. Хітон, К. Якобсон і К. Холланд (цит. за [Романова, Жанбаз, 2014: с. 91]) провели масштабне лонгітюдне дослідження та виявили, що одна п'ята з їх вибірки змінила свої думки щодо бажання мати дітей за час проведення кількох етапів дослідження. Серед респондентів 13% бажали завести дітей під час першої фази дослідження. Але шість років по тому (на другій стадії дослідження) вони прийняли рішення не мати дітей; 6% досліджуваних заявляло про небажання мати дітей на першій стадії дослідження, а під час другої стадії виявлялося, що вони або вже мають одну дитину бо ж планували це зробити.

Якщо говорити про соціальний портрет добровільно бездітних, то вони частіше належать до секуляризованої частини населення [Basten, 2009]. Крім того, відзначається, що люди з вищим рівнем освіти частіше приймають рішення бути бездітними або відкладають час появи першої

дитини. Високий дохід також виявився в списку прогностичних факторів потенційної бездітності. Особливо суттєвий цей фактор для жінок, оскільки вони з більшою ймовірністю, ніж чоловіки, позбавляються можливості брати участь в ринку праці при появі дітей. Деякі жінки вважають відсутність фінансових ресурсів вирішальним фактором у прийнятті рішення про бездітність. Складним цей комплекс факторів робить негативний вплив на фінансові ресурси, який супроводжує народження дитини (як наслідок виходу з ринку робочої сили, так і витрат на виховання). Повна зайнятість на роботі також часто корелює з добровільною бездітністю, хоча бездітні жінки добровільно присвячують свій час і сили розвитку кар'єри; деякі бездітні жінки заявляють, що будь-яка жінка повинна зробити вибір або на користь кар'єри, або на користь дітей [Романова, Жанбаз, 2014].

Розмірковуючи про мотиви добровільної відмови від народження дітей в залежності від статі, С. Бастен приносить дослідження К. Парк, де американські жінки чайлдфрі відзначають відсутність материнського інстинкту і незацікавленість в дітях, бажання кар'єрного росту і свободи проведення часу як причини, через які вони стали чайлдфрі. Чоловіки ж в основному вказували фінансовий аспект утримання і виховання дітей [Park, 2002: p. 12]. В інших дослідженнях гендерна відмінність в мотивах, які обумовлюють дане рішення у відповідях респондентів проявлялась інакше. Жінки висловлювали своїм мотивом занепокоєння зовнішніми обставинами, що склалася в країні, що дитині складно буде вижити в жорстокому і несправедливому світі. У свою чергу, чоловіки раціонально і прагматично підходили до прийняття рішення і вважали, що народження дитини змінить звичний устрій їх життя [Макаренко, Шмигирилова, 2018].

2.2. Ставлення до добровільної бездітності та її стигматизація за І.Гофманом.

У 1973 р. Дж. Віверс слушно зауважила, що «у північноамериканській культурі два основні звичаї, що стосуються продовження роду, визначають, що подружні пари повинні бажати дітей і повинні дійсно мати їх» (цит. за [Basten, 2009: р. 2]). Не можна не погодитись, що це твердження стосується й інших країн, в тому числі й повною мірою Україну.

Звернімося до дослідницьких робіт, що вивчали ставлення до добровільної бездітності. На базі Європейського соціального дослідження (ESS) жителі Європи у 2006 році проходили опитування по анкеті один з блоків якої присвячений репродуктивним нормам. Блок включав такі питання як: До якого віку ви б сказали, що жінка / чоловік, як правило, занадто молоді, щоб стати мамою / батьком?; Після якого віку ви б сказали, що жінка / чоловік, як правило, занадто старий, щоб задумуватися про народження більше дітей? Та питання, що безпосередньо стосувалось ставлення до добровільної бездітності : Наскільки ви схвалюєте чи не схвалюєте, якщо жінка / чоловік вирішили ніколи не мати дітей? На жаль, у подальших хвилях дослідження, у яких був включений цей блок, Україна участь не брала. Проведений аналіз результатів опитування продемонстрував що жителі України мають найбільш негативне ставлення до добровільної бездітності поміж усіх країн, що взяли участь в опитуванні, серед яких були й інші країни Східної Європи (Болгарія, Росія), при чому відмінності у статі добровільно бездітних не впливали на ставлення: 85.6% негативно ставились до жінок, що вирішили не мати дітей, та 85.2% до добровільно бездітних чоловіків В Болгарії ці показники виявились не набагато меншими 84.4% та 82% відповідно; серед росіян висловили негативне ставлення до добровільно бездітних жінок 83.3%, а до таких чоловіків 81.9%. В цілому дослідження продемонструвало, що всі країни, де більша частина населення негативно ставиться до добровільно бездітних

(таких виявилось в аналізі 10) знаходяться у Східній частині Європи [Liefbroer et al., 2015].

Особливо цікавими ці результати є в контексті кількості добровільно бездітних в цих країнах. Як я вже зазначала раніше за даними дослідження «Сім'я та діти» в Україні налічувалось 1,2% добровільно бездітних [Стрельник, 2012]. Водночас в Росії, де до бездітності, як ми побачили раніше, ставлення трохи толерантніше, станом на 2009 рік налічувалось добровільно бездітних всього 0,2% [Шадріна, 2017]. Коли індивід негативно оцінюється та відрізняється за якимись параметрами від домінуючої соціальної норми виникає стигма, описана у роботах І.Гофмана. Стигма (від ст. грец. *stigma*) – означає символ, знак, клеймо. Стигматизувати означає навіщувати стигму на основі будь-яких ознак, що відрізняють індивіда від оточуючих [Таучев, 2016]. І.Гофман характеризує соціальну стигматизацію як крайнє засудження або несхвалення особистостей, що володіють певними якостями та ознаками, які відмінні від основних норм суспільства. Він розглядає стигматизацію через стереотипи та трактує її як соціальну нерівність. Стереотипи та упередження провокують виникнення глибокої соціальної дистанції між стигматизованими та тими, що стигматизують (цит за [Таучев, 2016]).

В роботах присвячених дослідженню добровільної бездітності автори не рідко особливу увагу приділяють питанню ставлення до добровільно бездітних з боку суспільства, їх стереотипізації та стигматизації. Л.Чансі і С.Дюме детально вивчають процес стигматизації і, подібно Дж. Віверс, приходять до висновку що стереотипізація добровільної відмови від дітонародження як процесу бере свій початок ще в сімдесяті роки. При цьому з плином часу існує тенденція до зростаючої негативізації чинного образу [Chancey, Dumais, 2009]. Як відмічала Дж. Віверс девіація добровільно бездітних полягає не тільки в тому, що в них немає дітей, а в першу чергу, і особливо у жінок, в тому, що вони їх не хочуть (цит. за

[Szymanska, 2013]). В дослідженнях приведених в роботі Л.Чансі та С.Дюме особливою групою в уявленнях респондентів, були люди, які є бездітними через безплідність. До таких людей респонденти демонстрували особливу увагу, співчуття і саме їм були приписані найбільш позитивні характеристики. Внаслідок цього автори прийшли до висновку, що найбільш важливу роль грає не стільки наявність дітей і здатність їх завести, скільки орієнтація, наявність особливого бажання до народження дітей. Під час проведених досліджень було виявлено, що жінки більш лояльно ставляться до добровільно бездітних, ніж чоловіки [Chancey, Dumais, 2009].

За Дюркгеймом девіантні референтні групи необхідні для підтримки соціальних норм [Дюркгейм, 1995], в даному випадку норми батьківства і переконань в її «природності», «правильності» і «самовідданості». Мертон зауважив, що нонконформізм санкціонується навіть «ортодоксальними» членами соціальної системи, які не мають соціальних відносин з нонконформістами та мало що можуть втратити через їх порушення рольових очікувань. За словами Мертона, ці санкції виникають через загрозу, яку таке відхилення являє для заповітних моральних цінностей. Справді, Політ (цит. за [Park, 2002]) стверджував, що негативний позначення добровільної бездітності та інших ненормативних сімейних структур (наприклад, сімей з одною дитиною) може служити механізмом для примусу до виховання дітей і створення сімей певного розміру. К. Парк також зазначає, що Дж. Віверс припустила, що люди, що мають дітей, вважають добровільну бездітність загрозою, оскільки спосіб життя добровільно бездітних кидає виклик почуттю справедливості тих, хто має дітей, їх переконанням в тому, що винагорода за їх вибір компенсує жертви та що шлюб і діти є кращими шляхами до особистого щастя.

Девіація добровільно бездітних сприймається не тільки з точки зору не бажання мати нащадків, а й з точки зору загалом особистості чайлдфрі [Blackstone, Stewart, 2012]. І. Гофман зазначав, що «ми схильні приписувати

людині довгий ряд недоліків на основі якогось одного вихідного недоліку» [Гоффман, 1963: с. 4-5]. Американські професори Д.Фелан і Б.Лінк стверджують, що стигма зароджується в результаті ряду дій. По-перше, відбувається навішування ярлика. Будь-яка незначна відмінна риса індивіда починає виділятися, перебільшуватися і вважатися показником кардинального відмінності його носія від всього суспільства. По-друге, відбувається стереотипізація, тобто створюються переважаючі уявлення, згідно з якими носії даного ярлика мають цілий ряд небажаних якостей, ознак і властивостей. Надалі, це переростає в негативні стереотипи. Наступний крок - сепарація, тобто індивіда з ярликом визначають в абсолютно окрему категорію. На цьому етапі відбувається чіткий поділ на «ми» і «вони». І останнім етапом можна виділити дискримінацію. Особистість зі стигмою піддається відторгнення з боку соціуму, при цьому спостерігається втрата статусу, обмеження прав і т.д. (цит за [Таучев, 2016]).

І.Гоффман [Гоффман, 1963: с. 4] виділяв три види стигматизації: по-перше, це стигма пов'язана з фізичними вадами, по-друге, моральна або недоліки індивідуального характеру (пристрасті, підлі чи застарілі переконання) і по-третє, групова або племінна стигма через расу, націю і релігію і таке інше. Ті, хто за своїм вибором бездітні, піддаються стигматизації через недоліки характеру, в той час як ті, хто не може мати дітей біологічно, стигматизуються через їх фізичні відхилення.

У приведених Л.Чансі і С.Дюме дослідженнях респонденти частіше приписували представникам чайлдфрі негативні характеристики, наприклад, такі позитивні якості як матеріальний добробут і успішність на роботі, трансформувалися в зайвий егоїзм, жадібність і скупість [Chancey, Dumais, 2009]. Представникам чайлдфрі також приписують такі якості як цинізм, непристосованість до життя, а також безвідповідальність. Дослідниця А.Щадрина зазначає, що опис відмови від батьківства у

суспільному дискурсі нерідко межує з «захворюванням» і позначається в термінах психопатологій [Шадріна, 2014].

К.Мюллер і Ж.Йодер (цит. за [Park, 2002]) провели опитування серед випускниць коледжів з метою описати стереотипи особистісних характеристик жінок, сім'ї яких відповідали або відрізнялись від сучасних норм розміру сім'ї (що визначались як сім'ї з двома дітьми). Респонденти оцінювали добровільно бездітних жінок менш позитивно, ніж матерів, що відповідали усталеним нормам (мали двоє дітей) по шести з одинадцяти особистісних характеристик, і описували життя чайлдфрі-жінок як, на їх думку, менш щасливе, ніж у всіх представлених жінок-матерів. Бездітні жінки також були визнані менш щасливими як в найближчому майбутньому, так і в похилому віці, ніж жінки, що мають дітей. На відміну від попередніх оцінок, матері-одиночки були оцінені позитивно, як і матері восьми дітей, хоча останні не отримали сильно схвальних оцінок.

Як припустили Л.Ганонг, М.Коулман і Д.Мейс (цит. за [Park, 2002]), чайлдфрі з більшою ймовірністю будуть негативно оцінені по параметрах особистих якостей, ніж за критеріями професійної компетентності, оскільки бездітні жінки, зокрема, можуть розглядатися як корисніші, ніж жінки з дітьми. Вчені (цит. за [Park, 2002]) досліджували це питання, попросивши студентів коледжів та університетів оцінити компетентність гіпотетичних кандидатів на роботу за заявою на роботу (job application) і есе, написаних гіпотетичним здобувачем. Вони виявили, що кандидати без дітей (які, однак, не були прямо означені як добровільно бездітні) зазвичай отримували вищі оцінки, ніж кандидати з дітьми, при цьому жінки-респонденти оцінювали бездітних кандидатів-жінок як більш відданих справі, ніж жінок-батьків. Кандидати-чоловіки без дітей вважалися ефективнішими в гнучкості мислення, ніж батьки, а есе бездітних кандидатів, які перебувають у шлюбі, отримували вищі оцінки, ніж статті батьків, які перебувають у шлюбі. Цей висновок пов'язаний з концепцією

І.Гофмана [Гоффман, 1963: с. 31] про сприйняття спрямованості стигматизуючих атрибутів, тобто «як правило, ми виробляємо певні уявлення – неважливо, об'єктивно обґрунтовані чи ні – відносно того, для якої сфери життєдіяльності дана стигма робить індивіда, що її носить, непридатним». Наприклад, «нормальні», як називає Гоффман в своїй роботі людей в яких нема стигматизуючої характеристики, можуть без коливань відвідати бездітного лікаря, але можуть скептично ставитися до здатності добровільно бездітної людини до дружби через передбачуваний вплив статусу на особисту теплоту і щедрість.

У роботі «Вибираючи шлях чайлдфрі»: дослідження мотивації бездітності» Еммі Блекстоун і Махала Дайер Стюарт наводять як приклад серію досліджень Хаускнехта, в якому він з'ясував, що «чайлдфрі» в повній мірі обізнані про негативне сприйняття їх вибору. Чоловіки меншою стурбовані цим питанням, ніж жінки [Blackstone, Stewart, 2012]. Чинні негативні стереотипи змушують деяких добровільно бездітних вдаватися до методів, які дозволяють їм позбутися від нав'язаних суспільством ярликів. Л.Чансі та С.Дюме описують кілька варіантів стратегій самозахисту чайлдфрі. Деякі з них, намагаючись скоротити соціальні відмінності між ними та тими, хто має дітей, публічно заявляючи про те, що в даний період вони б завели дітей, проте кар'єра вимагає всіх сил і уваги та вони скоро отримають підвищення – і ось тоді точно заведуть дітей . Інші – вважають за краще упустити момент свідомої відмови від дітонародження, підносячи своє рішення у вигляді фізичної нездатності до дітонародження, безпліддя. Третя група знаходить в своєму оточенні або навіть сім'ї приклади «поганого» батьківства, найчастіше зі згадуванням насильства, психологічних і психічних травм, що у свою чергу як би спонукає їх відмовитися від дітей [Chancey, Dumais, 2009].

Намагаючись пояснити зростаюче розповсюдження в інтернет-мережі чайлдфрі-форумів, блогів, загалом – створення інтернет спільноти

чайлдфрі, що відбувається з початку XXI століття А.Блекстоун і М.Д.Стюарт, спираючись на роботи Л.Чансі і С.Дюме, встановили зв'язок цих процесів з процесом стигматизації. Згідно з точкою зору авторів перше є всього лише наслідком другого [Blackstone, Stewart, 2012]. Це є однією зі стратегій самозахисту для збереження свого альтернативного світогляду: оскільки в суспільстві на «інших» клеються ярлики і ярлик добровільної бездітності має негативне забарвлення, у чайлдфрі з'явилася необхідність в кооперації, пошуку однодумців, серед яких подібна життєва стратегія є нормою, а не відхиленням.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.

Другий розділ роботи присвячений розгляду напрацювань соціологічної науки у полі добровільної бездітності.

У першому підрозділі виконано огляд соціологічних досліджень щодо чайлдфрі та добровільної бездітності. На підставі проведених емпіричних досліджень було окреслено соціальний портрет добровільно бездітних, розглянуто фактори мотивації вибору добровільної бездітності, декілька типологій (за Дж. Віверс та за Д. Нілом і Х. Джоші) та зазначено гендерні відмінності серед добровільно бездітних.

У останньому підрозділі розглянуто напрацювання науковців щодо ставлення у суспільстві до добровільно бездітних та чайлдфрі. Концепція стигматизації І. Гофмана дала теоретичне підґрунтя для пояснення цієї тематики. Виконано вторинний аналіз досліджень щодо ставлення до добровільно бездітних та їх кількості в Україні та Росії. На основі напрацювань дослідників розглянуто механізми, особливості, характеристики, що приписуються індивідам на основі стигми «добровільно бездітні» та наслідки цієї стигматизації, а також описані стратегії самозахисту добровільно бездітних від стигматизації.

РОЗДІЛ ІІІ. ЕМПІРИЧНЕ КОНТЕНТ-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОБРОВІЛЬНО БЕЗДІТНИХ В ІНТЕРНЕТ-ЗМІ.

3.1. Програма контент-аналітичного дослідження репрезентації добровільно бездітних в інтернет-ЗМІ.

Актуальність. Добровільна бездітність часто стигматизується та стереотипізується в суспільних уявленнях. Вносять свій внесок в розвиток теми засоби масових комунікацій – добровільна бездітність як тема часто привертає їх увагу. Як вже було сказано раніше в цій роботі, в умовах браку об'єктивної інформації про певну сторону життя саме ЗМІ сприяють формуванню уявлень обивателів про неї в повсякденному житті. За даними опитування USAID-Internews проведеного у 2020 році поміж всіх ЗМІ найбільшою довірою в українців користуються інтернет-видання – 48% населення довіряють саме цьому виду ЗМІ [Щорічне опитування USAID-Internews: с.24]. Таким чином, постає актуальним питання вивчення як саме інтернет-ЗМІ репрезентують представників даного феномену.

Дослідження дискурсу пов'язаного з добровільною бездітністю здебільшого проводились закордоном. Вони стосувались: репрезентації добровільної бездітності у шведських газетах у розрізі гендеру [Peterson, 2014], репрезентації бездітних жінок в австралійських друкованих ЗМІ [Graham, Rich, 2014], добровільна бездітності в підручниках про шлюб та сім'ю [Chancey, Dumais 2009] та декілька досліджень медіа фреймів добровільної бездітності в мас-медіа [Hintz, Haywood, 2020; Giles et al., 2009].

Об'єктом дослідження виступає феномен добровільної бездітності та чайлдфрі.

Предмет: репрезентація феномену добровільної бездітності та чайлдфрі в інтернет-виданнях.

Емпіричний об'єкт: статті в інтернет-виданнях з тематики добровільної бездітності та чайлдфрі.

Мета дослідження: характеристика репрезентації добровільної бездітності та чайлдфрі в інтернет-виданнях.

Дослідницьке питання: як інтернет-ЗМІ доступні в Україні описують добровільну бездітність та чайлдфрі?

Завдання:

1. Визначити кількісні характеристики публікацій ЗМІ в інтернет-мережі, присвячених темі добровільної бездітності та чайлдфрі зокрема (кількість і частота публікацій, часові межі, розподіл публікацій по роках).
2. Проаналізувати жанр та тематику (контекст) публікацій інтернет-ЗМІ на тему добровільної бездітності.
3. Оцінити направленість (тональність) та наявність конструювання соціальної проблеми у подачі публікацій по тематиці добровільної бездітності.
4. Виявити який прогноз дається розвитку феномену добровільної бездітності у майбутньому в інтернет-виданнях.
5. Виявити які причини свідомої відмови від дітонародження фігурують в інтернет-публікаціях.
6. Виділити з якими особистісними рисами пов'язуються добровільно бездітні в інтернет-ЗМІ.

Гіпотези:

1. Інтерес ЗМІ (кількість публікацій) до теми добровільної бездітності з кожним роком зростає.
2. Найпоширенішим жанром журналістських публікацій на тему добровільної бездітності є есе.
3. Публікації на тему добровільної бездітності здебільшого мають негативний відтінок (тональність).

4. Добровільна бездітність здебільшого згадується в контексті демографічних проблем в суспільстві.
5. Добровільна бездітність в інтернет-ЗМІ здебільшого представляється як соціальна проблема.
6. Здебільшого у публікаціях прогнозується, що добровільна бездітність буде збільшуватись та поширюватиметься у суспільстві надалі.
7. Виходячи з концепції І. Гофмана добровільно бездітним будуть приписуватись негативні особистісні риси у сфері життя, що пов'язана з міжособистісними відносинами.
8. У сферах життя, що не пов'язані з міжособистісними відносинами особистісні риси добровільно бездітних будуть репрезентовані у позитивному тоні.

Розробка категорій.

Категорії у контент-аналітичному дослідженні розробляються з огляду на предмет конкретного дослідження. Варто зазначити, що для застосування методу контент-аналізу можуть застосовуватись два дослідницьких підходи: дедуктивний та індуктивний, а також можливе їх поєднання. З огляду на це, розробка категорій була здійснена на початку дослідження та доповнювалась, засновуючись на наявному емпіричному матеріалі. Для вивчення репрезентації феномену добровільної бездітності в інтернет-ЗМІ були виділені наступні категорії:

- 1) Рік. Важлива категорія, щоб прослідкувати зміни у часі у репрезентації добровільно бездітних.
- 2) Тональність. Одна з базових категорій контент-аналізу, що дасть змогу прослідкувати характер репрезентації в загальному вигляді.
- 3) Жанр публікації. У дослідженні проведеному Т.Фелл [Fjell, 2009] ті публікації та телевізійні сюжети, що були проведені в форматі інтерв'ю з добровільно бездітними парами або жінками (де добровільно бездітним надавалась можливість розповісти про свій досвід бездітного життя)

зазвичай зображували добровільно бездітних як «відносно доброзичливих людей» які нічого не мають проти дітей інших людей, які більш ніж щасливі час від часу наглядати за дітьми друзів або сусідів і які особливо орієнтовані на кар'єру.

- 4) Контекст або тематика публікації. Змінні у цій категорії виокремлювались на основі емпіричного матеріалу під час дослідження.
- 5) Позиція автора щодо соціального феномену добровільної бездітності. Категорія виокремлена у рамках конструктивістського підходу та соціології соціальних проблем. Мається на увазі чи наявне у статті конструювання даного феномену як соціальної проблеми, яка потребує вирішення.
- 6) Прогноз розвитку феномену в майбутньому. Однією зі змінних є прогноз, що добровільна бездітність буде розвиватись і укріплюватись в суспільстві у майбутньому, інші змінні будуть додаватись у ході дослідження.
- 7) Причини свідомої відмови від народження дітей. У соціологічних дослідженнях зазначають такі причини як зосередженість на кар'єрі, нелюбов до дітей або відсутність інтересу до них, бажання свободи, звичного життя, матеріальні затрати та альтруїстичні причини [Blackstone, Stewart, 2012; Park, 2002]. Перелік змінних буде доповнюватись під час дослідження.
- 8) Особистісні характеристики. Особливо цікавим з точки зору вивчення репрезентації добровільно бездітних видається вивчення особистісних характеристик, які їм приписують засоби масової інформації. У дослідженнях проведених в рамках концепції стигматизації І.Гофмана виявляли, що в суспільних уявленнях такі позитивні якості як матеріальний добробут і успішність на роботі, трансформувалися в зайвий егоїзм, жадібність і скупість [Park, 2002]. Представникам чайлдфрі також приписують такі якості як цинізм, непристосованість до

життя, а також безвідповідальність. Опис відмови від батьківства у суспільному дискурсі нерідко межує з «захворюванням» і позначається в термінах психопатологій [Шадріна, 2014]. Змінні доповнювались у ході дослідження з огляду на емпіричний матеріал.

Сформований кодифікатор представлений у Додатку А.

Обґрунтування вибіркової сукупності.

Одиницями аналізу в роботі виступають статті в інтернет-виданнях.

Оскільки використання спеціальних сервісів для формування матеріалів вибіркової сукупності в рамках даної роботи обмежене, конструювання вибірки проводилось за допомогою пошукового сервісу Google.

Пошукові маркери були обрані наступні: «чайлдфрі», «добровільна бездітність».

Тип вибіркової сукупності – суцільна. До аналізу були включені всі результати пошуку, що підпадають під вимоги даного дослідження, себто є статтями в інтернет-виданнях на тему добровільної бездітності та чайлдфрі. Статті в яких добровільна бездітність та чайлдфрі були згадані опосередковано, не були мінімально деталізовані, щоб бути придатними до аналітичних висновків до вибірки включені не були.

За даними характеристиками та пошуковими маркерами в інтернет-виданнях було знайдено N=82 статті, що і складають вибірку сукупність у дослідженні. Перелік одиниць аналізу наведено в Додатку В.

3.2. Результати контент-аналітичного дослідження.

Тематика добровільної бездітності та чайлдфрі з'являється у публікаціях інтернет-ЗМІ починаючи з 2007 року. Кількісний розподіл статей по роках представлений у табл. 3.2.1. З кожним роком інтерес журналістів до теми поступово зростає, досягаючи 20 публікацій у 2020 році. Це співвідноситься з динамікою збільшення представників цих поглядів в Україні, які ми можемо простежити у поодиноких дослідженнях,

результати яких згадувались раніше [Молодь України 2017, Молодь України 2018]. Виключенням є лише 2013 рік: спад у кількості публікацій може бути обумовлений наявністю інших, гостріших інфоприводів в українському інформаційному просторі.

Таким чином гіпотеза 1 – інтерес ЗМІ (кількість публікацій) до теми добровільної бездітності з кожним роком зростає, частково підтверджена.

Таблиця 3.2.1

Динаміка інтересу ЗМІ до теми		
Рік	Частота	% від всіх публікацій
2007	1	1,2%
2008	2	2,4%
2009	2	2,4%
2011	1	1,2%
2012	2	2,4%
2013	5	6,1%
2014	2	2,4%
2015	5	6,1%
2016	5	6,1%
2017	6	7,3%
2018	10	12,2%
2019	12	14,6%
2020	20	24,4%
2021	4	4,9%
Не зазначено	5	6,1%
Сума	82	100%

Жанрова направленість всіх досліджуваних публікацій представлена в табл. 3.2.2 Серед статей, присвячених добровільній бездітності та чайлдфрі, переважають інтерв'ю з тими хто прийняв рішення добровільної відмови від дітонародження – 26%. Це має бути гарним показником в контексті сприяння більшої об'єктивності представленої інформації.

Таблиця 3.2.2

Жанр публікації	Частота	% від всіх публікацій
Інтерв'ю з добровільно бездітними	21	26%
Аналітична стаття	16	20%
Інтерв'ю з експертами	14	17%
Інформаційна замітка	11	13%
Есе	10	12%
Інтерв'ю добровільно бездітними та експертами	10	12%
Сума	82	100%

Далі йдуть інші жанри: аналітична стаття – 20%, інтерв'ю з експертами (найчастіше психологи, інколи лікарі, представники церкви, демографи) – 17%, короткі інформаційні замітки – 13%, есе на тему – 12%. Інколи у публікаціях поєднувались як інтерв'ю з добровільно бездітними так і інтерв'ю з експертами.

Гіпотеза 2. Найпоширенішим жанром журналістських публікацій на тему добровільної бездітності є есе спростована. Насправді домінантним жанром публікацій є інтерв'ю з добровільно бездітними.

Розглянемо, яка тональність вирізнялась у публікаціях (табл. 3.2.3).

Таблиця 3.2.3

Тональність	Частота	% від всіх публікацій
Негативна	31	38%
Нейтральна	27	33%
Позитивна	24	29%
Сума	82	100%

При висвітленні проблеми немає одного певного помітно основного тону. Дещо переважає опису феномену у негативному – 38%, та нейтральному – 33% ключі, позитивний характер представлення феномену все ж відстає – 29%.

Гіпотезу 3 – публікації на тему добровільної бездітності здебільшого мають негативний відтінок (тональність) можна вважати підтвердженою.

В процесі вивчення публікацій була спроба виділити в якому контексті добровільна бездітність згадується у ЗМІ. Відповідно до цього було проведено виділення змінних, які представлені на у табл. 3.2.4.

Таблиця 3.2.4

Контекст	Частота	% від всіх публікацій*
Причини добровільної відмови від дітонародження	33	40%
Ставлення оточуючих	28	34%
Демографічні проблеми	16	20%
Добровільна бездітність загалом (історія, специфіка, особистісні характеристики)	11	13%
Шлях прийняття відмови від дітонародження	9	11%
Ставлення до оточуючих	6	7%
Інше	4	5%
Ставлення до дітей	2	2%
Ставлення до вагітності/ пологів/ виховання	2	2%
Сума	111	135%

* Сума відсотків більше 100, оскільки в одній статті могло фіксуватися кілька варіантів.

Найбільш популярною темою, що освітлюється в майже половині (40%) аналізованих текстів є причини добровільної відмови від дітонародження, а контекст ставлення оточуючих до феномену та його представників був присутній у 34% публікацій, зокрема йде мова про несприйняття в суспільстві або реакцію з боку родичів. П'ята частина статей згадує про добровільну бездітність у зв'язці з демографічними проблемами, а також говориться про те, що відбувається стрімкий неконтрольований зріст кількості тих, хто відмовляється від дітонародження у світі та (чи) Україні.

Як бачимо далі установки щодо навколишнього світу (оточуючих – 7%, дітей – 2%, вагітності, пологів і т.і. – 2%) добровільно бездітних дещо

менше цікавлять інтернет-ЗМІ, в той час більша увага приділяється особистісним характеристикам представників, історії добровільної бездітності загалом – 13%, а також шляху прийняття відмови від дітонародження – 11%.

Гіпотеза 4 – добровільна бездітність здебільшого згадується в контексті демографічних проблем в суспільстві спростована, оскільки ця тематика є 3 по популярності у представленні добровільної бездітності в онлайн-виданнях. Натомість найпопулярнішою темою є причини добровільної відмови від дітонародження.

В рамках вивчення репрезентації добровільної бездітності у ЗМІ було доцільним дослідити чи конструюють журналісти у своїх публікаціях добровільну бездітність як проблему. У ході дослідження було виявлено дві основні позиції з яких автори описували феномен – це, по перше, як приватну справу, що не стосується суспільства. Як часто артикулювалась схожа позиція у публікаціях, – це «особистий вибір кожного». Саме ця позиція найбільш превалює у ЗМІ – 44% публікацій (табл. 3.2.5).

Таблиця 3.2.5

Позиція автора щодо соціального феномену	Частота	% від всіх публікацій
"Вибір кожного"	36	44%
"Проблема яка потребує вирішення"	29	35%
Чітко не означена	17	21%
Сума	82	100%

Однак, артикуляція проблемності цього феномену, думки про те що держава має якось втручатись, розв'язувати питання як соціальну проблему теж було висвітлено в достатній кількості статей – 35%. Часто ця позиція була присутня у статтях, що описували добровільну бездітність у контексті демографічних проблем. У п'ятій частині матеріалів позиція щодо питання не означена.

Отже, гіпотеза 5 (добровільна бездітність в інтернет-ЗМІ здебільшого представляється як соціальна проблема) спростована.

Одним з питань репрезентації добровільної бездітності в ЗМІ є те, яким чином висувається прогноз щодо розвитку свідомої бездітності в майбутньому. Можна говорити про те, що в більшості випадків – 62%, така інформація в статтях відсутня. У 23% публікацій йдеться про те, що феномен буде розвиватися і зміцнюватися в суспільстві, 10% публікацій фіксують думку, згідно з якою свідомо відмова від народження дітей – нежиттєздатна стратегія в суспільстві або модне віяння заходу і скоро захоплення цією модною тенденцією мине. Лише 4 публікації (5%) відносяться до змінної «Добровільно бездітні завжди були та будуть». Отже, гіпотеза 6 спростована.

Таблиця 3.2.6

Прогноз розвитку феномену в майбутньому	Частота	% від всіх публікацій
Не зазначено	51	62%
Буде розвиватись і укріплюватись в майбутньому	19	23%
Мода, що скоро пройде	8	10%
Завжди були та будуть	4	5%
Сума	82	100%

Найпопулярніша тема у публікаціях – причини добровільної бездітності (табл. 3.2.4). Їх журналісти зазвичай приводять у великій кількості намагаючись досягнути всі можливі, проте найчастіше чайлдфрі представлялись як таких, які не хочуть обмежувати свою свободу, бажають мати достатньо вільного часу для розваг і подорожей, через що відмовляються від дітонародження. Таке висвітлення наявне у 61% публікацій (табл. 3.2.7).

Таблиця 3.2.7

Причини добровільної відмови від дітей	Частота	% від всіх публікацій*
--	---------	------------------------

Бажання свободи у часопроводженні, звичного життя	50	61%
Нелюбов до дітей або відсутність інтересу до них	33	40%
Зосередженість на кар'єрі	28	34%
Матеріальні затрати	25	30%
Альтруїстичні причини	22	27%
Особистісні характеристики (психічні /психологічні проблеми, травми, егоїзм і т.і.)	22	27%
Важке дитинство / виховання братів чи сестер	21	26%
Зовнішні обставини (нестабільна ситуація в країні, "недосконалий світ" і т.і.)	18	22%
Зміни тіла/ здоров'я пов'язані з пологами/ страх пологів	14	17%
Вважають що не зможуть гарно виховати дитину	12	15%
Не зазначені	5	6%
Сума	250	305%

* Сума відсотків більше 100, оскільки в одній статті могло фіксуватися кілька варіантів

На наступному місці нелюбов або відсутність інтересу до дітей (іноді відраза, не бажання терпіти дитячий плач) – 40%, далі зосередженість на кар'єрі – 34% та матеріальні затрати – 30%. Більш-менш благородна причина з'являється на п'ятому місці – альтруїстичні причини 27% під якими мається на увазі перенаселення планети, нестачу ресурсів і т.і., загалом – турбота про навколишній світ. Турбота про власне дітей зазначена у 22% матеріалів – це зовнішні обставини такі як нестабільна ситуація в країні або небажання приводити дитину у жорсткий чи недосконалий світ.

У близько четвертій частині матеріалів свідому відмову від дітей пов'язували з певними психологічними проблемами, травмами, відхиленнями або йшла мова про егоїзм, як причину, інфантильність,

безвідповідальність. Четверть публікацій також фіксувала думку про те, що люди стають добровільно бездітними через те, що пережили важке дитинство, наприклад, були старшою дитиною в багатодітній сім'ї і несли багато клопотів по турботі за немовлятами в ранньому віці.

У 17% матеріалів зазначаються причиною страхи пов'язані з пологами, зміни тіла. Варто сказати, що у 15% публікацій говорилось про причину, що пов'язана з невпевненістю свідомо бездітних чи зможуть вони добре виховати дитину, що пов'язувалась з високою відповідальністю, чи думкою, що для виховання дитини потрібен особливий хист.

Перейдемо до розгляду питання того, якими рисами наділяють добровільно бездітних в інтернет-публікаціях. Без характеризування людей, що свідомо відмовились від дітонародження обійшлося 26% аналізованих публікацій.

Таблиця 3.2.8

Особистісні характеристики добровільно бездітних/ чайлдфрі	Частота	% від всіх публікацій*
Негативні	46	56%
Позитивні	39	48%
Не зазначені	21	26%
Сума	106	129%

* Сума відсотків більше 100, оскільки в одній статті могло фіксуватися кілька варіантів

Позитивними характеристиками наділяли добровільно бездітних у 48% матеріалів, в той час як негативними у 56%. Зустрічались публікації у яких одночасно зазначали як позитивні так і негативні особистісні риси. Розглянемо їх детальніше. Можна зауважити, що набір негативних рис (6 ознак) ширше за позитивний (4 ознаки). Зверну увагу, що кодифікатор будувався на емпіричному матеріалі, тож цей розподіл зумовлений змістом публікацій.

Таблиця 3.2.9

Особистісні характеристики добровільно бездітних/ чайлддрі	Частота	% від всіх публікацій*
Егоїзм	25	30%
Успішність на роботі	22	27%
Психологічні травми/психічні захворювання	19	23%
Освіченість	17	21%
Безвідповідальність	16	20%
Матеріальний добробут	15	18%
Відповідальність	12	15%
Непристосованість до життя / інфантилізм	7	9%
Гедонізм	6	7%
Цинізм	2	2%
Сума	141	172%

* Сума відсотків більше 100, оскільки в одній статті могло фіксуватися кілька варіантів

Змалюємо особистісний портрет добровільно бездітного в інтернет-ЗМІ. Це *егоїстична людина* – 30%, яка *досягла успіху на роботі* – 27%, має певні *психологічні проблеми чи травми* – 23% та *гарну освіту* – 21%. Можливо, це людина, що схильна уникати відповідальності – 20% та добре матеріально забезпечена – 18%. Інколи добровільно бездітним приписувалась характеристика інфантильності чи поганої пристосованості до життя – 9%. Гедонізм та цинізм майже не згадувались у журналістських описах, якщо брати не відносний, а абсолютний показник – всього 6 та 2 публікації відповідно.

Портрет добровільно бездітних у ЗМІ співвідноситься з твердженням І.Гофмана, що було зазначене раніше в роботі про сприйняття спрямованості стигматизованих атрибутів, тобто «як правило, ми виробляємо певні уявлення – неважливо, об'єктивно обґрунтовані чи ні – відносно того, для якої сфери життєдіяльності дана стигма робить індивіда, що її носить, непридатним» [Гофман, 1963: с. 49-50]. Таким чином, оскільки добровільно бездітні стигматизуються на основі особистої сфери

життєдіяльності, то «непридатними» вважають їх особистісні ознаки саме у цій сфері: з результатів дослідження бачимо, що майже всі характеристики особистісної сфери які приписують чайлдфрі негативні (егоїзм, психологічні проблеми, безвідповідальність і т.д), у той час в професійній та матеріальній сферах життєдіяльності чайлдфрі не підпадають під стигматизацію: добровільно бездітних називають успішними на роботі, освіченими, забезпеченими матеріально.

Таким чином гіпотези 7 (виходячи з концепції І. Гофмана добровільно бездітним будуть приписуватись негативні особистісні риси у сфері життя, що пов'язана з міжособистісними відносинами) та 8 (у сферах життя, що не пов'язані з міжособистісними відносинами особистісні риси добровільно бездітних будуть репрезентовані у позитивному тоні) є підтвердженими.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III.

У розділі проведено емпіричне контент-аналітичне дослідження, що дозволило схарактеризувати репрезентацію соціального феномену добровільної бездітності та чайлдфрі в інтернет-ЗМІ. Дослідження було здійснено на основі доступних у Google публікацій за маркерами «добровільна бездітність» та «чайлдфрі», яких виявилось N=82.

Було досліджено такі аспекти репрезентації загаданого феномену: кількісні характеристики публікацій, жанр та тематика (контекст) публікацій, тональність розповіді про свідому відмову від дітонародження, конструювання соціальної проблеми у публікації, прогноз розвитку феномену добровільної бездітності у майбутньому, причини свідомої відмови від дітонародження зазначені у матеріалах та портрет особистісних рис добровільно бездітних у досліджуваних публікаціях. У результаті дослідження вдалось виконати всі поставлені завдання, досягнути ціль та перевірити всі висунуті на початку гіпотези.

Інтернет-видання все частіше репрезентують добровільну бездітність як приватну справу, вибір кожного, поступово відходячи від її зображення

як соціальної проблеми, однак, така риторика досі присутня у третині аналізованих матеріалів, а 20% публікації розглядають відмову від дітонародження в контексті демографічних проблем.

ВИСНОВКИ

Вивчення феномену добровільної бездітності почалось в соціологічній науці відносно недавно і надбань у цьому дослідницькому полі небагато. Не дивлячись на суспільний резонанс, досліджень, що проводили б аналіз дискурсу ЗМІ пов'язаного з добровільною бездітністю обмаль, а на теренах України не було знайдено жодного такого.

У дипломній роботі вивчено соціокультурні передумови, що сприяли становленню феномену добровільної бездітності у суспільстві. Спираючись на думки дослідників, можна стверджувати, що перша половина 1970-х рр є точкою відліку в зміні суспільних уявлень щодо репродуктивної поведінки. Вона супроводжувалась появою та поширенням організацій, які виступали на противагу пронаталістському устрою тогочасного соціуму. Ця трансформація стала можливою в наслідок сексуальної та контрацептивної революції, жіночої емансипації, процесів індивідуалізації та загальної культурної секуляризації.

На основі аналізу тематичної наукової літератури у роботі розкрито сутність термінів «чайлфрі», «добровільна бездітність», оскільки у вітчизняних та російськомовних текстах існували різні думки про визначення та співвіднесення цих понять, які являлись центральними для моєї роботи. «Добровільна бездітність» є широким, фундаментальним поняттям, що було штучно сконструйовано науковцями для означення індивідів, що свідомо відмовляються від дітонародження, обирають «вільний від дітей» стиль життя по причинам, що не пов'язані з фізичною інфертильністю та є скоріше емоційними. Основною відмінною ознакою «чайлфрі» є ідентифікація індивідом себе з групою «чайлфрі», об'єднання з іншими індивідами за принципом добровільної бездітності і потреба в утвердженні цієї позиції в очах суспільства. Таким чином, поняття «добровільна бездітність» охоплює (містить) поняття «чайлфрі», але не є

рівнозначним йому, оскільки індивіди можуть бути добровільно бездітними не ідентифікуючи себе з «чайлдфрі».

Здійснений аналіз теоретичних підходів у соціології до вивчення добровільної бездітності дав змогу прийти до висновків, що серед підходів до вивчення трансформацій шлюбно-сімейних відносин здебільшого застосовується інституційний (кризова парадигма) та еволюціоністський. Засади кризової парадигми передбачають вивчення добровільної бездітності як об'єктивної проблеми. З точки зору еволюціоністів добровільна бездітність, як і всі зміни у сімейних відносинах, є соціально правильним процесом, який випливає з модернізації всього сімейного інституту. Еволюціоністська призма дає змогу звернутись до теоретичних напрацювань контекстуального конструктивізму та соціології соціальних проблем і розглядати добровільну бездітність як конструкцію, риторіку, що створюється агентами, які вимагають змін і залучають увагу громадськості до якоїсь ситуації як загрози. Однією з форм конструювання соціальних проблем є поширення «проблематизуючих» повідомлень засобами масової комунікації.

В рамках роботи виконаний огляд соціологічних досліджень щодо добровільної бездітності. Окремі роботи про чайлдфрі стали з'являтися в 1970 роки. Ми з'ясували, що за даними обстежень добровільно бездітні частіше належать до економічно розвиненої, секуляризованої та добре освіченої частини населення, що має повну зайнятість на роботі. Добровільно бездітні часто єдина або старша дитина в багатодітній сім'ї; індивіди що вирости в неповній сім'ї також схильні відмовитися від народження дітей. Гендерні відмінності серед добровільно бездітних проявляються у тому, що жінки висловлюють своїм мотивом занепокоєння зовнішніми обставинами, що склалася в країні, відсутність материнського інстинкту і незацікавленість в дітях, бажання кар'єрного росту, в той час,

як чоловіки думають про те, як батьківство вплине на зміну їх звичного способу життя та про фінансовий аспект утримання і виховання дітей.

Розглянувши напрацювання щодо стигматизації добровільно бездітних за І. Гофманом ми прийшли до висновків, що добровільна бездітність засуджується в суспільстві, особливо в країнах Східної Європи. Крім того, у пронаталістських суспільствах добровільно бездітні через свої погляди піддаються стигматизації. У типології І. Гофмана це другий вид стигматизації – недоліки індивідуального характеру або моральна стигма. За результатами закордонних соціологічних обстежень представникам чайлдфрі частіше схильні приписувати негативні характеристики, наприклад, такі позитивні якості як матеріальний добробут і успішність на роботі, трансформуються в зайвий егоїзм, жадібність і скупість.

Контент-аналітичне дослідження проведене в рамках даної дипломної роботи, дало змогу схарактеризувати репрезентацію добровільної бездітності в інтернет-виданнях, які доступні в рамках українського інтернет-середовища. Інтернет-ЗМІ у своїх матеріалах все частіше вдаються до інтерв'ю з тими, хто свідомо відмовився від дітонародження (26%), транслують думку, що добровільна бездітність – це приватна справа, «вибір кожного» (44%), акцентують увагу на проблемах ставлення оточуючих до такого особистого вибору (34%). Однак, риторика того, що добровільна бездітність є соціальною проблемою досі присутня у третині аналізованих текстів. 20% з усіх матеріалів згадують добровільну бездітність в контексті демографічних проблем, а у 23% прогнозується, що з часом добровільна бездітність буде все більше поширюватися у суспільстві. Таким перехідним станом у репрезентації добровільної бездітності, на нашу думку, і зумовлюється більш-менш рівний розподіл тональностей публікацій (негативна – 38%, нейтральна – 33%, позитивна – 29%).

Змальовуючи портрет особистісних рис добровільно бездітних, представлений у публікаціях, можемо зазначати що це егоїстична людина – 30%, яка досягла успіху на роботі – 27%, має певні психологічні проблеми чи травми – 23% та гарну освіту – 21%. Можливо, ця людина схильна уникати відповідальності – 20% та добре матеріально забезпечена – 18%. Інколи добровільно бездітним приписувалась характеристика інфантильності чи поганої пристосованості до життя – 9%. У ході проведення дослідження доведені гіпотези, що засновувались на напрацюваннях щодо стигматизації І.Гофмана: добровільно бездітним приписуються негативні особистісні риси у сфері життя, що пов'язана з міжособистісними відносинами, в той час, як у сферах життя, що не пов'язані з міжособистісними відносинами особистісні риси добровільно бездітних репрезентуються у позитивному тоні.

Таким чином задачі дипломної роботи вирішені у повному обсязі, ціль досягнута – описаний характер репрезентації добровільної бездітності в інтернет-ЗМІ.

Список використаної літератури

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Медиум, 1995. С. 41-42.
2. Бичарова М. М., Пиценко О. В. Добровольная бездетность как следствие кризиса института семьи в современном российском обществе / М.М. Бичарова, О.В. Пиценко // Каспийский регион: политика, экономика, культура. – 2014, – № 4 (41), – С. 194.
3. Большунова Т. Феномен чайлдфри: макросоциологический анализ // Вестник ГУУ. 2018. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-chayldfri-makrosotsiologicheskij-analiz> (дата обращения: 18.04.2021).
4. Бронфман С. А. Новая нормативность и репродуктивный выбор: попытка осмысления. // Население и экономика 4(4), 2020: с. 74–83 DOI 10.3897/popreson.4.e58814
5. Бутенко Н.А. Основные подходы в методологии исследования семьи // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2017. №4-5.
6. Гараева Э. Основопологающие причины и мотивы добровольной бездетности в современном обществе // Общество: социология, психология, педагогика. 2018. №9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovopolagayuschie-prichiny-i-motivy-dobrovolnoy-bezdetnosti-v-sovremennom-obschestve> (дата обращения: 14.04.2021).
7. Гоффман И. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью./ Пер. М. Добряковой. –1963.
8. Григорьева Н., Дюпра-Куштанина В., Чубарова Т., Яковлева И. Брачность и родительство в контексте эволюции современной семьи: обзор международных исследований // Государственное управление. Электронный вестник. Вып. № 35. 2012.
9. Гурко Т. Теоретические подходы к изучению семьи. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Ин-т социологии РАН, 2016. — 210 с.

10. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. — М.: Канон, 1995. — 352 с.
11. Елсукова Н. Конструирование социальной проблемы в печатных СМИ / Н. А. Елсукова, Т. В. Купчинова, Г.С. Рябая // Социология (Минск). — 2010. — № 1. — С. 119–125.
12. Исупова О. Феномен чайлдфри в обществе // Постнаука. 2014.. URL: <http://postnauka.ru/video/31220/>
13. Карлсон А. Общество – семья – личность: социальный кризис Америки. Альтернативный социологический подход / пер. с англ. под науч. ред. А.И. Антонова. М.: Грааль, 2003.
14. Костина Н., Гараева Э. Добровольная бездетность: сущность, факторы детерминации // Вестник Сургутского государственного педагогического университета. 2019. №5 (62). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dobrovolnaya-bezdetnost-suschnost-factory-determinatsii> (дата обращения: 03.05.2021).
15. Левая Н. Эволюционный подход в оценке кризиса семьи // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2014.
16. Ломакин И. Чайлдфри или добровольно бездетные? к переопределению концептуального поля исследований не-родительства в России // Мониторинг. 2019. №6 (154). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/chayldfri-ili-dobrovolno-bezdetnye-k-pereopredeleniyu-kontseptualnogo-polya-issledovaniy-ne-roditelstva-v-rossii> (дата обращения: 07.04.2021).
17. Макаренко, Ю. А., Шмигирилова, Л. Н. Теоретические подходы к изучению феномена «чайлдфри»: зарубежный опыт. Young Scientist, 2018, 63(11). — с. 63-66.
18. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. АСТ, АСТ Москва, Хранитель, 2006.- 873 с.

19. Молодь України – 2017 / Результати соціологічного дослідження – Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2017. – 72 с.; іл.
20. Молодь України, 2018 / Результати репрезентативного соціологічного дослідження. – Київ : ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. – 72 с.
21. Овчеренко Н. Профилактика сознательной бездетности как образ жизни молодежи–важнейшее направление школы в поддержку социальной проблемы Государства. In *Relevanța și calitatea formării universitare: competențe pentru prezent și viitor*, 2020. – pp. 48-51.
22. Романова И., Жанбаз О. Чайлдфри в контексте трансформации семейных отношений // *Вестник Забайкальского государственного университета*. 2014. № 12. С. 89-97.
23. Сорокин П. Кризис современной семьи // *Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология*. 1997. No 3.
24. Спектор М., Китсьюз Дж. Конструирования социальных проблем // *Контексты современности – 2: хрестоматия*. Казань: АБАК, 1998.
25. Стрельник О. (Не)батьківство як вибір. Добровільна бездітність у наукових та суспільних дискусіях / О. Стрельник // *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. Політологія. Соціологія. Право. - 2012. - № 2. - С. 41-45. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2012_2_10
26. Таучев А. Стигматизация как элемент социального маркирования / А.А. Таучев, Д.Х. Гаунова // *Научное сообщество студентов : материалы IX Междунар. студенч. науч.–практ. конф. / редкол.: О.Н. Широков [и др.] – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. – С. 83-87. – ISBN 978-5-9908358-0-1*
27. Чернова Ж. Незавершенная гендерная революция // *Мониторинг*. 2019. №2 (150). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nezavershennaya-gendernaya-revolyutsiya> (дата обращения: 14.04.2021).

28. Шадрина А. Дорогие дети. Сокращение рождаемости и рост «цены» материнства в XXI веке. М.: Новое литературное обозрение. 2017. – 392 с.
29. Шадрина А. Не замужем: Секс, любовь и семья за пределами брака. М.: Новое литературное обозрение, 2014.
30. Щорічне опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.» : [Електронний ресурс] // Режим доступу : <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/2020-Media-Consumption-Survey-FULL-FIN-Ukr-1.pdf>
31. Basten S. Voluntary Childlessness and Being Childfree. Oxford, Vienna, 2009, 23 p.
32. Blackstone A., Stewart M.D. Choosing to be Childfree: Research on the decision Not to Parent by Sociology Compass, 6/9, 2012. – 718-727 pp.
33. Chancey L., Dumais S. A. Voluntary childlessness in marriage and family textbooks, 1950—2000. Journal of Family History, 34, 2009. – 206–223 p. <https://doi.org/10.1177/0363199008330733>
34. Fjell T. Different voices on childfreedom (voluntary childfreeness) in the media and on the internet', Ethnologia Scandinavica: A Journal for Nordic Ethnology, 2009, vol. 39. – pp. 5–17.
35. Giles D., Shaw R. L., Morgan W. Representations of voluntary childlessness in the UK press, 1990—2008. Journal of health psychology, 2009, 14(8). – 1218-1228 p.
36. Graham M., Rich S. Representations of childless women in the Australian print media. Feminist media studies, 2014, 14 (3). – 500-518 p.
37. Healey J. Rejecting Reproduction: The National Organization for Non-Parents and Childfree Activism in 1970s America. Journal of Women's History, 2016, Vol. 28. No. 1. – P. 131—156. <https://doi.org/10.1353/jowh.2016.0008>.
38. Hintz E. A., Haywood A. Media Frames of Voluntary Childlessness in the United States from 1989 to 2018. Sex Roles, 2020. – 1-18 p.

39. Kelly M. Women's voluntary childlessness: a radical rejection of motherhood? // *WSQ: Women's Studies Quarterly*. 2010. № 37 (2). P. 157-172., p.
40. Knapp S.J., Wurm G. Theorizing family change: A Review and Reconceptualization // *Journal of Family Theory & Review*. 2019. Vol. 11. No. 2. P. 4–19. DOI: 10.1111/jftr.12329, p. 3.
41. Kneale D., Joshi H. Postponement and childlessness: Evidence from two British cohorts. *Demographic research*, 19, 2008. – 1935-1968 p.
42. Liefbroer A., Merz E.-M., Testa M. Fertility-Related Norms Across Europe: A Multi-level Analysis. *Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective*, 2015. – 141-163p. 10.1007/978-94-017-9401-5_6.
43. Lynch I., Morison T., Macleod C. I., Mijas M., du Toit R., Seemanthini S. From Deviant Choice to Feminist Issue: An Historical Analysis of Scholarship on Voluntary Childlessness (1920—2013). In: Sappleton N. (ed.) *Voluntary and Involuntary Childlessness: The Joys of Otherhood?* Bingley: Emerald Publishing Limited, 2018. – P. 11—47. <https://doi.org/10.1108/978-1-78754-361-420181002>.
44. Miettinen A., Rotkirch A., Szalma I., Donno A., Tanturri M.-L. Increasing Childlessness in Europe: Time Trends and Country Differences. *Families and Societies. Working Paper Series. No. 33.*, 2015. – <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/03/WP33MiettinenEtAl2015.pdf>.
45. Moore J. Discursive Struggles of Tradition and Nontradition in the Retrospective Accounts of Married Couples Who Cohabited Before Engagement. *Journal of Family Communication*. No 15., 2015. – p. 95—112.
46. Park K. Stigma management among the voluntarily childless // *Sociological Perspectives*. 2002. Vol. 45. № 1. p. 21-45.
47. Peterson H. Absent non-fathers: Gendered representations of voluntary childlessness in Swedish newspapers. *Feminist media studies*, 2014, 14.1 – 22-37 p.

- 48.Reining K. Voluntary Childlessness: Stigma and Societal Pressures on Men and Women., 2017. – 17 p.
- 49.Scanzoni J. Review of Jean E. Veevers Childless by Choice. The Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie, Vol. 6, No. 4 (Autumn,1981). – pp. 545-546.
- 50.Shapiro G. Voluntary Childlessness: A Critical Review of the Literature. Studies in the Maternal. 2014, Vol. 6. No. 1. – p. 1—15.
<http://doi.org/10.16995/sim.9>.
- 51.Szymanska J. The childless by choice in perception of young adults. In Family Forum. Uniwersytet Opolski, 2013 (No. 3). – pp. 79-95.

Додаток А

Інструментарій (кодіфікатор) контент-аналітичного дослідження

Категорія	Код	Код	Субкатегорія	Код	Субсубкатегорія
Рік	01				
Тональність	02	02.01	Позитивна		
		02.02	Нейтральна		
		02.03	Негативна		
Жанр публікації	03	03.01	Інформаційна замітка		
		03.02	Аналітична стаття		
		03.03	Есе		
		03.04	Інтерв'ю з добровільно бездітними		
		03.05	Інтерв'ю з експертами		
		03.06	Інтерв'ю добровільно бездітними та експертами		
Контекст	04	04.01	Причини відмови від дітонародження		
		04.02	Ставлення до дітей		
		04.03	Особистісні характеристики		
		04.04	Ставлення до вагітності/ пологів/ виховання		
		04.05	Ставлення оточення, суспільства		
		04.06	Ставлення до оточення		
		04.07	Шлях прийняття відмови від дітонародження		
		04.08	Демографічні проблеми		
		04.09	Інше		
Позиція автора щодо соц. феномену	05	05.01	"Проблема яка потребує вирішення"		
		05.02	"Вибір кожного"		
		05.03	Чітко не означена		
Прогноз розвитку феномену в майбутньому	06	06.01	Буде розвиватись і укріплюватись в майбутньому		
		06.02	Завжди були та будуть		
		06.03	Мода, що скоро пройде		
		06.04	Не зазначено		
Причини добровільної бездітності	07	07.01	Зосередженість на кар'єрі		
		07.02	Нелюбов до дітей або відсутність інтересу до них		
		07.03	Бажання свободи у часопроводженні, звичного життя		
		07.04	Матеріальні затрати		
		07.05	Альтруїстичні причини		
		07.06	Зовнішні обставини (нестабільна ситуація в країні, "недосконалий світ" і т.і.)		

		07.07	Зміни тіла/ здоров'я пов'язані з пологами/ страх пологів		
		07.08	Особистісні характеристики (психічні/ психологічні проблеми, травми, егоїзм і т.д.)		
		07.09	Вважають що не зможуть гарно виховати дитину		
		07.10	Важке дитинство / виховання братів чи сестер		
		07.11	Не зазначені		
Особистісні характеристики добровільно бездітних	08	08.01	Позитивні	08.01.1	Успішність на роботі
				08.01.2	Матеріальний добробут
				08.01.3	Освіченість
				08.01.4	Відповідальність
		08.02	Негативні	08.2.01	Егоїзм
				08.2.02	Цинізм
				08.2.03	Гедонізм
				08.2.04	Безвідповідальність
				08.2.05	Непритосованість до життя / інфантилізм
				08.2.06	Психологічні травми / проблеми

Додаток В

Перелік одиниць аналізу контент-аналітичного дослідження:

1. «Свободные от детей». 5 историй о чайлдфри в Украине. – Режим доступа: <https://hromadske.ua/ru/posts/svobodnye-ot-detej-5-istorij-o-chajldfri-v-ukraine>
2. Добровольно невоспроизводимые Какими бывают чайлдфри и как общество поддерживает эту тенденцию. – Режим доступа: <https://iq.hse.ru/news/355960627.html>
3. «Чайлдфри: Почему люди отказываются заводить детей» . – Режим доступа: <https://www.wonderzine.com/wonderzine/life/life/230330-childfree>
4. «Спонсоры нашей старости — мы сами»: Чайлдфри о своем отказе от рождения детей. – Режим доступа: <https://esquire.ru/articles/61772-childfree/>
5. Никогда не говори никогда. Чем опасно чайлдфри и почему стоит оставить «частичку себя» в криобанке. – Режим доступа: <https://mdclinics.com.ua/news/childfree/>
6. «Ми зрозуміли, що не хочемо дітей»: чому люди стають чайлдфрі. – Режим доступа: <https://www.the-village.com.ua/village/children/children-experience/273007-childfree>
7. Отрекшиеся от папства: мотивы украинских мужчин-чайлдфри. – Режим доступа: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/projects/chaildfri-muzhskogo-pola/>
8. Вместо ребенка - собака: движение чайлдфри набирает обороты. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cap-russian-49625436>
9. Психолог КФУ пояснил, что быть чайлдфри не дань моде, а выражение собственного мнения. – Режим доступа: <https://media.kpfu.ru/news/psikholog-kfu-poyasnil-cto-byt-chajldfri-ne-dan-mode-vyrazhenie-sobstvennogo-mneniya>

10. Депутат Волошин предлагает сажать чайлдфри, потому что из-за них «меньше рожают». Объясняем, почему это не так и чем опасны такие идеи. – Режим доступа: <https://zaborona.com/ru/deputat-voloshyn-predlagaet-sazhat-chajldfry-potomu-что-из-за-nyh-menshe-rozhayut-obyasnyаем-pochemu-eto-ne-tak-y-chem-opasny-takye-ydey/>
11. Почему быть чайлдфри — это нормально. – Режим доступа: <https://lifehacker.ru/childfree/>
12. «Деякі люди не мають права розмножуватися» , – лугські чайлдфрі розповіли, чому не хочуть дітей. – Режим доступа: <https://konkurent.ua/publication/59566/deyaki-ludi-ne-maut-prava-rozmnozhuvasya-lutski-chajldfri-rozpovili-chomu-ne-hochut-ditey/>
13. Кто такие чайлдфри, или Почему не хотеть детей — нормально. – Режим доступа: <https://womo.ua/kto-takie-chai-ldfri-ili-pochemu-ne-hotet-detei-normalno/>
14. Рада зареєструвала законопроект про введення кримінальної відповідальності за пропаганду чайлдфрі і розпусти. – Режим доступа: https://lb.ua/news/2020/04/28/456319_rada_zaregistrovala_zakonoproekt.html
15. Чайлдфрі -вільні від дітей. Рух який набирає силу в Україні. – Режим доступа: <https://7dniv.rv.ua/suspilstvo/chajldfri-vil-ni-vid-ditey/>
16. Кто такие чайлдфри, и почему движение становится популярным в России?. – Режим доступа: https://vrn.aif.ru/society/family/kto_takie_chajldfri_i_pochemu_dvizhenie_s_tanovitsya_populyarnym_v_rossii
17. «Я хочу до старости жить так» Чайлдфри о сознательном отказе от рождения детей и реакции общества на их выбор. – Режим доступа: <https://lenta.ru/articles/2015/10/17/childfree/>
18. Життя без дітей: чайлдфрі по-українськи. – Режим доступа: <https://life.pravda.com.ua/travel/2009/11/12/33004/>

- 19.«Быть чайлдфри не значит быть плохим»: почему люди не хотят иметь детей. – Режим доступа: <https://daily.afisha.ru/relationship/5562-byt-chayldfri-ne-znachit-byt-plohim-pochemu-lyudi-ne-hotyat-imet-detey/>
- 20.«Я решила стать чайлдфри». Старшая дочь из многодетной семьи — о том, почему она не хочет детей. – Режим доступа: https://mel.fm/lichny_opyt/6142359-childfree
- 21.Идеология "интенсивного материнства" выходит из моды. – Режим доступа: https://www.ng.ru/education/2020-04-22/8_7850_childfree.html
- 22.Чайлдфри и семеро по лавкам: каждому свое? . – Режим доступа: <https://city-news.ru/news/society/chayldfri-i-semero-po-lavkam-kazhdomu-svoe/>
- 23.Движение «чайлдфри» — «свободные от детей» — набирает обороты в России и Европе. – Режим доступа: https://www.1tv.ru/news/2014-09-28/34043-dvizhenie_chayldfri_svobodnye_ot_detey_nabiraet_oboroty_v_rossii_i_evrope
- 24.Чайлдфрі по-українськи: життя для себе чи бідність?. – Режим доступа: <https://rubryka.com/ru/article/childfree-ukrainian/>
- 25.«Чайлдфри»: почему люди не хотят заводить детей. – Режим доступа: <https://tjournal.ru/flood/32680-chayldfri-pochemu-lyudi-ne-hotyat-zavodit-detey>
- 26.Чайлдфри — те, кто победили инстинкт. – Режим доступа: <https://tsn.ua/ru/blogi/themes/psihology/chayldfri-te-kto-pobedili-instinkt-1447839.html>
- 27.Я — чайлдфри. Примите это и оставьте меня в покое! – Режим доступа: <https://www.cosmo.ru/lifestyle/society/ya-chayldfri-primate-eto-i-ostavte-menya-v-pokoe/>
- 28.Чайлдфри: причуда или сознательный выбор? – Режим доступа: <https://nakipelo.ua/uk/chajldfri-prichuda-ili-soznatelnyj-vybor-2/>

29. Страна без детей: в Украине набирает популярность движение "Чайлдфри". – Режим доступа: <https://domik.ua/novosti/strana-bez-detej-v-ukraine-nabiraet-populyarnost-dvizhenie-chajldfri-n183702.html>
30. Успешная ярославна рассказала, почему выбрала чайлдфри. – Режим доступа: <https://yarcube.ru/newsletter/uspeshnaya-yaroslavna-nazvala-argumenty-za-chajldfri-i-svobodu-ot-braka/>
31. Свободная от детей. Жительница Ульяновска рассказала, почему стала чайлдфри. – Режим доступа: <https://mosaica.ru/ru/ul/news/2018/04/16/svobodnaya-ot-detei-zhitelnitsa-ulyanovska-rasskazala-pochemu-stala-chajldfri>
32. «Детьми были все»: психолог о явлении «чайлдфри» в США, России и других странах. – Режим доступа: <https://russian.rt.com/nopolitics/article/650462-semya-demograficheskii-krizis-deti>
33. Эпидемия чайлдфри: почему петербуржцы не хотят заводить детей? . – Режим доступа: https://78.ru/articles/2020-09-29/epidemiya_chajldfri_pochemu_peterburzhci_ne_hotyat_zavodit_detei
34. #яжнемать: Выбор чайлдфри. – Режим доступа: <https://birdinflight.com/ru/vdohnovenie/fotoproect/yazhnemat-vybor-chajldfri.html>
35. «Я не хочу иметь детей». Четыре истории о том, как кыргызстанцы становятся чайлдфри. – Режим доступа: <https://kloop.kg/blog/2018/07/12/ya-ne-hochu-imet-detej-chetyre-istorii-o-tom-kak-kyrgyzstantsy-stanovyatsya-chajldfri/>
36. «Не любила детей с детства»: как РПЦ и родители преследуют чайлдфри в России. – Режим доступа: https://tvrain.ru/teleshov/zhenschiny_sverhu/chajldfri_v_rossii-464909/
37. Кто такие чайлдфри и почему не хотеть детей – нормально. – Режим доступа:

https://health.24tv.ua/ru/chto_znachit_chajldfri_kak_zhivut_chajldfri_osobe_nnosti_dvizhenija_chajldfri_n1223313

38. Чайлдфри: есть ли счастье без детей? – Режим доступа: <https://www.vkpress.ru/articles/chajldfri-est-li-schaste-bez-detey-/?id=120455>
39. Чому вони не хочуть дітей, або Кілька історій про чайлдфрі. – Режим доступа: <https://gk-press.if.ua/chomu-vony-ne-hochut-ditej-abo-kilka-istorij-pro-chajldfri/>
40. Почему не стыдно и даже модно быть чайлдфри? – Режим доступа: <https://63.ru/text/relations/2019/08/26/66210925/>
41. Детей в отставку. – Режим доступа: <http://www.cablook.com/mixlook/detej-v-otstavku/>
42. В России сторонников чайлдфри хотят обязать платить налог. – Режим доступа: <https://kudago.com/all/news/v-rossii-storonnikov-chajldfri/>
43. Ученые: люди с детьми живут дольше чайлдфри. – Режим доступа: <https://spbdnevnik.ru/news/2017-03-14/ucheney--lyudi-s-detmi-zhivut-dolshe-chajldfri>
44. Чайлдфри: рождаются или становятся? – Режим доступа: <https://www.womanhit.ru/psychology/children/2017-02-01-chajldfri-rozhdajutsja-ili-stanovjatsja/>
45. Бездетный образ жизни, или Кто такие чайлдфри и стоит ли их осуждать? – Режим доступа: <https://vitvesti.by/obshestvo/bezdetnyi-obraz-zhizni-ili-kto-takie-chajldfri-i-stoit-li-ikh-osuzhdat.html>
46. Не в детях счастье. Кто такие чайлдфри и нормально ли не хотеть ребенка? – Режим доступа: <https://arigus.tv/news/item/139982/>
47. Эпидемия чайлдфри: петербуржцы не хотят заводить детей. – Режим доступа: <https://www.spb.kp.ru/daily/26048/2961065/>
48. Чайлдфри ради планеты. Рожать или не рожать? – Режим доступа: <https://www.ecoidea.by/ru/blogs/3706>

49. Как относиться к чайлдфри. – Режим доступа: <https://www.psychologies.ru/roditeli/children/kak-otnositsya-k-chajldfri/>
50. Чайлдфри: женщины разных возрастов о том, почему они не хотят детей. – Режим доступа: <https://www.lettoile.ru/article/chajldfri-zhenshchiny-raznykh-vozrastov-o-tom-pochemu-oni-ne-khotyat-detey/>
51. Явище чайлдфрі. Психолог пояснила, чому люди відмовляються від народження дітей. – Режим доступа: <https://glavcom.ua/news/yavishche-chajldfri-psiholog-poyasnila-chomu-lyudi-vidmovlyayutsya-vid-narodzhennya-ditey-658870.html>
52. Зачем рожают чайлдфри? – Режим доступа: <https://mr-7.ru/articles/42970/>
53. «Свободные от детей», или Кто такие чайлдфри. – Режим доступа: <https://primorka.city/ratings/83626/svobodnye-ot-detej-ili-kto-takie-chajldfri>
54. Как примирить сторонников движения чайлдфри и родителей. – Режим доступа: https://www.dp.ru/a/2016/02/11/Nedetskij_vopros
55. Чайлдфри: монстры или супер-люди? – Режим доступа: <https://420on.cz/news/authors/49274-chajldfri-monstry-ili-super-lyudi>
56. "Маша, дура, надо рожать!": тверские чайлдфри о том, почему осознанно отказались от рождения детей. – Режим доступа: <https://tvernews.ru/news/242481/>
57. Чайлдфрі. Без права на дитину. – Режим доступа: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/chajldfri-bez-prava-na-ditinu/>
58. Життя без дітей. Чайлдфрі — егоїсти чи гуманісти? . – Режим доступа: <https://www.volyn.com.ua/news/136177-zhyttia-bez-ditei-chajldfri-ehoisty-chy-humanisty>
59. Неудобная тема: чайлдфри. – Режим доступа: <https://www.irk.ru/news/articles/20151109/childfree/>
60. Чайлдфри: взвешенное решение или судьбоносная ошибка? – Режим доступа: <https://www.fontanka.ru/2013/03/27/110/>

61. Життя без дітей. Чайлдфрі - егоїсти чи гуманісти? – Режим доступу:
<https://www.unian.ua/human-rights/59521-jittya-bez-ditey-chayldfri-egojisti-chi-gumanisti.html>
62. Чайлдфрі — добровільно бездітні. – Режим доступу:
<http://www.golos.com.ua/article/168784>
63. Днепряне рассказали, почему становятся чайлдфрі. – Режим доступу:
<https://49000.com.ua/dnepryane-rasskazali-pochemu-stanovyat/>
64. Чайлдфрі: як гілка сакури... – Режим доступу:
<http://chornomorka.com/archive/21393/a-2142.html>
65. Чайлдфрі та штучні матки: якою може бути радикальна відмова від патріархального материнства. – Режим доступу:
<https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/chajldfri-ta-shtuchni-matki-yakoyu-mozhe-buti-radikalna-vidmova-vid-patriarhalnogo-materinstva-134732.html>
66. Добровільна бездітність: мода чи проблема? – Режим доступу:
<http://www.golos.com.ua/article/59197>
67. Чайлдфрі - що таке. Чайлдфрі по-російськи. – Режим доступу:
<https://ukr.agromassidayu.com/chajldfri-chto-takoe-chajldfri-po-russki-view-760118>
68. «Квіти життя»? Вони погано пахнуть. – Режим доступу:
<https://www.umoloda.kiev.ua/number/1215/188/43121/>
69. Чайлдфрі — добровільно бездітні. – Режим доступу:
<https://www.centrmed.com/info/blog/10700/>
70. «Про що мовчать жінки»: Чайлдфрі — нормально чи ні. – Режим доступу:
<https://www.stb.ua/zhinky/ua/2020/12/01/o-chem-molchat-zhenshhiny-chajldfri-normalno-ili-net/>
71. В Україні спостерігається старіння материнства. – Режим доступу:
<https://ukr.media/ukrain/366685/>

- 72.Вакансія мами мене не цікавить, або Декрет на бездітність. – Режим доступу: <https://pedpresa.com.ua/166-vakansiya-mamy-mene-ne-tsikavyt-abo-dekret-na-bezditnist.html>
- 73.Childfree – добровольная бездетность: pro et contra? – Режим доступу: <http://eparhia.dp.ua/novosti/shildfree-dobrovolnaya-bezdetnost-pro-et-contra/>
- 74.По-настоящему добровольные бездетные? – Режим доступу: https://feministeerium.ee/ru/dobrovolnaja_bezdetnost/
- 75.7 причин, які змушують кожну 5-ту жінку в світі відмовлятися від народження дитини. – Режим доступу: <https://social.org.ua/6329-7-prichin-yaki-zmushuyut-kozhnu-5-tu-zhinku-v-sviti-vidmovlyatisya-vid-narodzhennya-ditini.html>
- 76.Вільні від дітей. Чому люди свідомо відмовляються від батьківства. – Режим доступу: <https://racurs.ua/ua/798-vidmovlya-vid-batkivstva.html>
- 77.Чайлдфри — вільні від чад. – Режим доступу: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/chayldfri__vilni_vid_chad.html
- 78.Цветы жизни под чужим окном. Пять историй о тех, кто выбрал жизнь без детей. – Режим доступу:
- 79.В РПЦ осудили идеологию "чайлдфри". – Режим доступу: <https://tass.ru/obschestvo/4743468>
- 80.Каково это — быть чайлдфри: мнения московских девушек. – Режим доступу: <https://graziomagazine.ru/lifestyle/kakovo-eto/>
- 81.«Каждый человек вправе выбирать, как он хочет жить», — девушка, которая сознательно отказывается от материнства. – Режим доступу: <https://chayka.lv/2020/07/23/childfree/>
- 82.Чайлдфри - добровільна бездітність. – Режим доступу: <https://aboutginka.ru/novini-2/79924-chajldfri-dobrovilna-bezditnist.html>